

पिन्दु

सौनेर संग्रह

रामप्रसाद शुक्ल

शोक इच्छिये।

ग्रन्थ. ग्रन्थ. त्रिपाठी लिमिटेड

मुद्रणालय : पण्डितशर्मा

प्रिन्टिंग प्रो. - मुम्बई

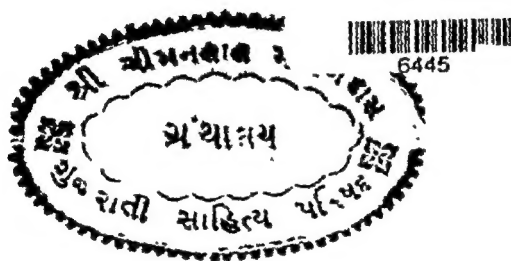
સર્વાધિકાર લેખકને રવાની

૪૫૧-૦૪૨

૨૩૮૨૧

(બિન્દુ)

૬૪૪૫

મુદ્રક - બાલુભાઈ રાવત - કુશાર પ્રિન્ટરી - ૧૪૫૪ રાયપુર - અમદાવાદ
પ્રકાશક - રામપ્રસાદ શુક્લ - ખારી પાસે - વઢવાણ રાજેર

નિવેદન

કલ

અભ્યુદયપ્રકાશન ગારે આ સમય ભાગ્યે જ અનુકૂળ ગણાય. છતાં મારી કૃતિઓમાંથી વીણીને સોનેટો પ્રગટ કરવા પૂરતું આ નાનકડું સાહસ કર્યું છે તે એવી સમજથી કે આ સંગ્રહમાં આલુ વિશ્વયુદ્ધ પરત્વે એક સોનેટમાળા પણ છે, જે, યુદ્ધના સંસ્કાર વાચકવર્ગના મનમાં તાલન છે તેવામાં જ રન્દૂ કરી શકાય તેો કીક. મોટા ભાગની કૃતિઓ 'જરના અંતભાગમાં અને 'જડના આરંભમાં' રચાએલી છે. ક્રમ બહુશઃ રચાયેલા સમય પ્રમાણે છે. જરૂર પડે તેો જોવાની સગવડ ખાતર પ્રત્યેક કૃતિને છેડે મિતાક્ષર ટિપ્પણ મૂક્યું છે. સોનેટમાળાના આરંભમાં યોજનાનો ક્રમ સ્પષ્ટ કરતી નાની નોંધ પણ આપી છે.

શ્રી બચુભાઈ રાવત અને કુમારેશ્વર જોષીની આરા પ્રત્યેની કાંડી સમતા વિના આ સંગ્રહ એના વર્તમાન સ્વરૂપમાં રન્દૂ ન થઈ શક્યો હોત. શ્રી દુર્ગેશ શુક્લ, પ્રજ્ઞરામ રાવળ અને જોવિન્દ સ્વામીના સહકારનું પણ આ પ્રકાશન ઋણી છે.

ચૈત્રી પૂર્ણિમા • ૧૯૯૯

રામપ્રસાદ શુક્લ

૧ નર્મદી
 ૨ જળમ-૧, -૨,
 ૩ અશુબધના
 ૪ સન્ધિ
 ૫ વિનાશ અને વિકાસ
 ૬ ૧ વારુણી
 ૭ ૨ પોતાંડનો પરાજય
 ૮ ૩ કાન્સનું પતન
 ૯ ૪ રૂપ પર આક્રમણ
 ૧૦ ૫ પ્રસુમ પ્રાણુ જાગિયા
 ૧૧ ૬ ચીરશ્રી
 ૧૨ ૭ ભાવનાચિત્ર
 ૧૩ ૮ ગરીબ શાદીદોને
 ૧૪ ૯ નડતર
 ૧૫ ૧૦ પ્રતીપ વાદન
 ૧૬ ૧૧ નિર્ગર્ગ નિરજો
 ૧૭ ૧૨ પ્રકૃતિચિત્રના
 ૧૮ ૧૩ સંસૃતિ
 ૧૯ ૧૪ કંદક
 ૨૦ ૧૫ આંખી
 ૨૧ ૧૬ શ્રદ્ધા
 ૨૨ ૧૭ ગધુ
 ૨૩ ૧૮ જગતસંસ્કૃતિ
 ૨૪ ૧૯ કિથાન
 ૨૫ ૨૦ પ્રતિકૃતિ
 ૨૬ ૨૧ વળુઆર
 ૨૭ ૨૨ શિશુરુગ થકી
 ૨૮ ૨૩ પ્રભુજ્ઞ માનવગતને
 ૨૯ ૨૪ અંકૃતિ
 ૩૦ ૨૫ અનસ્ત ધુવને
 ૧ નર્મદી
 ૨ જળમ-૧, -૨,
 ૩ અશુબધના
 ૪ સન્ધિ
 ૫ વિનાશ અને વિકાસ
 ૬ ૧ વારુણી
 ૭ ૨ પોતાંડનો પરાજય
 ૮ ૩ કાન્સનું પતન
 ૯ ૪ રૂપ પર આક્રમણ
 ૧૦ ૫ પ્રસુમ પ્રાણુ જાગિયા
 ૧૧ ૬ ચીરશ્રી
 ૧૨ ૭ ભાવનાચિત્ર
 ૧૩ ૮ ગરીબ શાદીદોને
 ૧૪ ૯ નડતર
 ૧૫ ૧૦ પ્રતીપ વાદન
 ૧૬ ૧૧ નિર્ગર્ગ નિરજો
 ૧૭ ૧૨ પ્રકૃતિચિત્રના
 ૧૮ ૧૩ સંસૃતિ
 ૧૯ ૧૪ કંદક
 ૨૦ ૧૫ આંખી
 ૨૧ ૧૬ શ્રદ્ધા
 ૨૨ ૧૭ ગધુ
 ૨૩ ૧૮ જગતસંસ્કૃતિ
 ૨૪ ૧૯ કિથાન
 ૨૫ ૨૦ પ્રતિકૃતિ
 ૨૬ ૨૧ વળુઆર
 ૨૭ ૨૨ શિશુરુગ થકી
 ૨૮ ૨૩ પ્રભુજ્ઞ માનવગતને
 ૨૯ ૨૪ અંકૃતિ
 ૩૦ ૨૫ અનસ્ત ધુવને

ખિન્દુ

(પૃથ્વી)

શમે સમદરે જઈ સલિલખિન્દુ, મૌજિકદલે
લસે, દ્યુતિ ઝીલે, મહા ભરતીઓટના તાનમાં
કરે પ્રલયનર્તનો તડિતતાંડવે છોળતાં;
ખુઓ સુહૃદસાથમાં મળી જતાં જરી વ્યક્તિતા ?
અરે, નહિ; ધરી રહે અમિત શક્તિઓ સિંધુની.
ઉડે અનિલદહેરમાં આણુ અહીંતહીં રેણુનો,
અતીવ ચલ ક્ષુદ્ર શો ! પણ મળી જતાં મેરુમાં
ધરે અડગતા પ્રવાત-ઘનવૃષ્ટિને ડારતી.

વિરાટ જનસાગરે મળી જતાં, પ્રભો, શૈ લહું
લગીર પણ વીચિ હું વિલયકેરી ભીતિ ? ચહું
આણુઆણુનું ઐક્ય, ઊર્મિદ્રવ ઊર્મિસંગાથમાં,
દમેદમ ભરું વિરાટ-ઉરના વિભુપ્રાણમાં;
ત્યજી જડ અહમ્ શમાવી દઉં ક્ષુદ્ર વ્યક્તિત્વને,
અનંત ધળકારના અનુભવું મહા તાનને.

૧૯૩૧

૩. તડિતતાંડવે છોળતાં-વીજળીના તાંડવનૃત્યથી ઊછળતાં. સસુદ્રનાં મોજાં ઉપર ઘણીવાર વીજ-
ળીના નેવા તેજના ઝળકારા થાય છે. ૪. વ્યક્તિતા-વ્યક્તિત્વ. ૫-૮. ખિન્દુ સિંધુમાં મળી જતાં પોતાનું
વ્યક્તિત્વ ગુમાવતું નથી, પણ વિરાટ રૂપ ખની જઈ સિંધુની અનેક શક્તિઓ મેળવે છે. ધૂળનો રજકણ
મેરુ પર્વતમાં મળી જતાં મહાન બને છે. ૯-૧૦. હું માનવસાગરનું મોજું એમાં એકરૂપ થઈ જતાં
વિલયની-વ્યક્તિત્વ ગુમાવવાની-ભીતિ રાા આટે રાખું ?

પ્રેમવિભવ

(પૃથ્વી)

અનન્ત તવ આશિષો અમ પરે, પ્રભો, ઊતરી;
વહે પવન, પાણી, તેજ રમતું રહે વિશ્વમાં,
સ્ફુરી જગતચેતના દિનદિને ટકે જે વડે.
અહો! નજર ઠારી રંજન અસંખ્ય દૃશ્યો કરે,
નદી, ઉદધિ, પર્વતો, ગગન ઘેરી ગોળા ભમે,
અને હૃદયતાર સૌ ઝણઝણે લહી પ્રેમને
પ્રિયાનયનમાં, શિશુસ્મિત વિષે, પિતાઅંકમાં,
ઉરે જનનીના, મને સુહૃદ ભાઈભાંડુતણા.

પિતા, ણસ નથી શું આ વિભવ માનવીને મળ્યો ?
પ્રમાણુ તુજ પ્રેમનું પ્રકટ એ નથી ? કે મથે
અહમ્ વધુ પ્રમાણુવા ક્યમ ? કિંહાંથી ? ક્યારે અને
પડી વિક્ષણ શોધમાં ણડળડી ઉઠે ને બળે ?
ન બિન્દુ જળનું લહે કદી ચ માપ સિંધુ. તણું.
વિરાટ-ઉરમાં વસે ણસ નથી જ શું એટલું ?

૧૯૩૧

ટ. મને-મનમાં. ૧૦. પ્રમાણુવા-પ્રમાણો મેળવવા. ૧૦. ક્યમ, કિંહાંથી, ક્યારે-આસુષ્ટિ શા માટે, ક્યાંથી અને ક્યારે ઉત્પન્ન થઈ તેનું જ્ઞાન. ૧૩-૧૪. બિન્દુ સિંધુનું માપ તો કાઢી શકે એમ નથી જ. એ સિંધુના હૃદયમાં વસી રહે છે એ પણ શું બોલો સંતોષની વાત છે ?

ચન્દ્રગ્રહણ શમ્યા પછી

(૫૨૫)

પણે પુરુષના ગણો જળ ડખોળી કોલાહલે
 ડખોળી નદી-હેનમાં ત્વરિતગાત્ર સૌ નાસતાં;
 અને રજતચાંદની મહીં સુરમ્ય પનિહારીઓ
 ઝગંગ શિરખેડલે લગ્નકતી જતી આવતી.
 ત્યહીં શિશુકયૂથની સ્ફુરતી કૂંક કિલ્કારીઓ
 અને કુદીકુદી જળે નવકિશોર કેવા પડે
 ઉછાળી જળસીકરો ! ડુળકીદાવ જેલે, તરે,
 વળી પકડવા ધસે, કંઈક મસ્ત લીલા કરે.

ગયાં ગૃહલણી સહુ; ફરી અગાધ શાંતિ ઝરી
 ડૂળી રવ બધા ગયા પુર વિષે પદાઘાતના;
 સુખસ્થિર સમાધિમાં તરલ ચન્દ્રિકા ચે ઢળી,
 વિમાસી નિરખું અને નવલ ચિંતને હું સરું:
 ‘ભલે પ્રકૃતિ એકલી ઉર પ્રશાંત ભાવે ભરે,
 મન્યે મનુજસંગતિ અધિક ચેતના ત્યાં સ્ફુરે.’

૧૯૩૦

શરદ્ પૂનમની રાતનું—ચન્દ્રગ્રહણ પછી નદી તટ પરના કોલાહલો અને ફરીથી સ્થપાતી શાંતિનું ચિત્ર
 ૧૧. સુખસ્થિર સમાધિમાં—ચન્દ્રનું પ્રતિબિંબ અસ્થિર જળમાં પ્રથમ ચંચલ હતું તે હવે ભણે સુખની
 સ્થિર સમાધિમાં પડ્યું હોય તેવું લાગે છે—સમાધિની નિષ્પંદ દશા જેવી શાંતિ તેને વરી છે.

લોપાયલી નગરીની ભૂમિમાં

(સંગ્રહ)

ના છે કે માનવી હ્યાં, નથી પશુપદનો શબ્દસંચાર ક્યાંય,
ના એકે પંખી ભડે, તરુ પર નવ કે પાંદડું ચે હલે છે;
છાની છાની નદી વહે, ધરણી પણ ધીમે હાંફતી શ્વાસ લે છે,
ને નાનાં વાદળી ચે ડગ ભરતી રખે શાંતિમાં ભંગ થાય.
ભેદી આ બાહ્ય શાંતિ પણ શ્રવણ પડે શબ્દ જૂના યુગોના,
ભાષા જુદી, જુદા એ સ્વરસમૂહ, વળી બોલનારા ય ન્યારા,
ને આ એકાંત સ્થાને દિશદિશ ઉડતા ચેતનાના કુવારા,
જ્યાં જોઈ ત્યાં હવામાં ગહન મહોં ભર્યા શેષ છે સંસ્મૃતિના.

ચાલ્યા જાતા જમાના સફર પુરી કરી કાળના સિંધુ કેરી,
પોષેલી સંસ્કૃતિનાં સકળ ફળ દઈ વારસામાં ધીજનને;
ને જે અંભોધિ ખેડ્યો પ્રળલ કર થકી આગલા નાવિકોએ,
ધૂમે ત્યાં અન્ય પાછા મથીમથી નવલાં શોધતા મૌખિકોને.
લાઘેલા રત્નરાશિ સમીપ પસરતા નવ્ય ઉત્કર્ષપુજ,
તેમાંથી કેંક ડૂબે, અમર પણ રહે સંસ્કૃતિની સુગંધ.

૧૯૩૦

૮-૧૪. કાળના નિરવધિ સમુદ્રમાં જમાના રૂપી કાફલાઓ આવે છે, ભય છે, અને સંસ્કૃતિઓ
વિકસાવે છે. તેમાંથી કેંક સંસ્કૃતિનાં બાહ્ય સ્વરૂપો નાશ પામે છે પણ તેની સુગંધ-સિદ્ધિઓ-કાયમ રહે છે.

અંગારાને

(શિખરિણી)

તુફાની વંટોળા નભઉદરમાં આજ ભમતા,
નિશામાં અંધારી દિશદિશ મહીં ઝંડ જગવે;
સૂતેલાં તેથી તો સરિતજળ ઊઠંયાં સળકીને,
અને અન્દ્રે જાણે ભય થકી ત્વરાથી સરી જતો.

સુદ્ધરે દેખાતા ઝળકદિવડાઓ ઠરી જતા,
પરંતુ અંગારા! જરી ચ નવ તારી દ્યુતિ શમે;
વધુ ઘેલો થાતો પવન લમ તું તો વધુ ઝગે
અને ઉભા આખી વધુવધુ વળી હાસ્ય કરતો.

ભલે આછી તારી દ્યુતિ નવ ધરે દીપક સમી
છટા જ્યોતિની, વા પ્રણય કરવાને નવ ચહે
પતંગો એ સાથે, તદપિં નિરખું છું હૃદયની
મહત્તા જે તુંમાં, કશી પરખવી દીપ મહીં એ?

સુખી સંયોગોમાં સહુ ચ પ્રકટે જીવનકલા,
તુફાની તરવોમાં સુભગ હસશે વીર વિરલા. /

૧૯૩૦

૧. નભઉદરમાં-અંતરિક્ષમાં. ૩. સળકીને-સળવળીને. ૫. ઝળકદિવડાઓ-ઝળકઝળક થત
દીપ્તઓ. ૧૨. કશી પરખવી-કશી રીતે જોવી. ૧૪. તુફાની તરવોમાં-પૃથ્વી, પ્રાણી, તેજ, આકાશ, વા:
ઈત્યાદિ તરવે તેરફાનમાં હોય ત્યારે-પ્રતિદૃશ પરિસ્થિતિઓમાં.

જલકણ

(શિખરિણી)

સહુને છોડીને છટકી જવું છાનાં પ્રભુ કને
મહા આનન્દોની પરમ થહવી ચોકલ મળ,
સખે, એવી મુક્તિ કદી પણ ચહું ના જીવનની.
મને તો બહાલું આ જગતજનની સાથ જીવવું,
સહુ વિશ્વોકેરા હૃદયધળકારે ધળકવું;
હસે એ તો હું ચે હસીશ, રડશે તો રડીશ હું,
અને એનાં તાને મુજ હૃદયના સૂર જગવી
રહું, દેને શક્તિ વિનવું કરુણા માત્ર પ્રભુની.

સખે, હું તો ગિન્દુ ક્યમ જુદું રહું સાગરથકી ?
મને એના ઐક્યે પરમ મળતી મોક્ષની ગતિ;
ભલે કોઈ ગિન્દુ નભથી ગદીને મૌકિતક બને,
ન ઈર્ષા, ન સ્પર્ધા, અહીંશ બનજો એહનું સુખે
મહામૂલું મોતી, દઉં હૃદયનો સાથ સઘળો,
અને હું તો નાનો જલકણ રહું સાગર તણો.

૧૯૩૧

જગતને ત્યજીને મારે મોક્ષ મેળવવા નથી. હું તો જગતજનની સાથ જ જીવીશ. મારે મહત્તા પણ નથી નેમતી. ભલે કોઈગિન્દુ સપુદ્રમાં જઈને મોતી બને, હું તો સાગરનો નાનો કણ જ રહેવા ચાહું છું.

મધુરપ

(સિખરિણી)

ગમ્મી સીમા રેલી મનુજઉર ફેલાય જગનાં,
પ્રલો, પ્રેમે એના ગહનમહીં મારે ગળકવું,
જવું ડૂળી, થાવું વિલય, લળવું, સ્વત્વ ગળવું,
સદા નાનાં મોટાં જનવિવિધરૂપે વિહરવું.

નિરાશા-આશા ને જય-અજયના નિત્યક્રમમાં
સહુના અંસારે સુખદુખતણા સાથી બનવું;
અને એ અંગાથે વિપદ સહતાં યે વિતરવું
વિકાસસ્વાતિથી લઘુપરિધમાં મૌક્રિક નહું.

ત્યહીં જીડા લેદો પ્રતિ પળ મહાસર્જન તણા,
અહીં મેલાં ઘેલાં લઘુ હૃદય કેરાં ધળકવાં;
પ્રકાશોનાં પેલાં ગહન વન આકર્ષક નર્યાં,
દવોથી દાઝેલાં મુજ જગતનાં કંટકલર્યાં.

વસું તો યે વચ્ચે, હરદમ હસું એ હલકમાં,
મને સૌથી મોટી મધુરપ મળી આ મુલકમાં.

૧૬૩૨

૩. સ્વત્વ-પે તાપણું, કુદ્ર વ્યક્તિત્વ. ૭-૮. અને એ અંગાથે-જગતની સોખતમાં-દુઃખ સહન કરતાં કરતાં વિકાસક્રમ રૂપી સ્વાતિનક્ષત્રના મેઘનું જળ ગીલી પૃથ્વીના આ લઘુ પરિધમાં-નાના વર્તુલમાં-તનું મોતી ખીલવતું છે-નવી સિદ્ધિઓ મેજવવી છે. ૧૪. આ મુલકમાં-આ જગતમાં. આ લેક અને પરગોઠ શબ્દો પ્રચલિત છે તે અર્થમાં અહીં મુલક શબ્દ છે.

માગું આશિષ

(સમ્બર)

‘સૃષ્ટિનાં હીર યાળી ઉછળી ઉમટતા ઘોર દાવાનળોને
હૈયામાં હું સમાવું, અણુઅણુ અરપી એહના દાહ ઠારું’;
એવું જો કેાઈ ઈચ્છે મનુજ, સ્વપન એ શેં ગણીને ઉવેખું ?
બાણું એવું બન્યું ના, નવ પણુ બનશે, તો ય વાંછી રહું હું.
મારી નાની મતિને બહુબહુ મથતો વારવા, તાત, તો યે
લીધાં સ્વપ્નમાં ન છોડે, શિશુહઠ મહીં એ આલને આથ લીડે;
તારી ઈચ્છા વિના ના પ્રકટ ઋત થતું ને અસત્ ના પ્રબળે,
રે ! બાણું, તો ય શાને લઘુમતિ અહતી સ્વપ્નની સિદ્ધિ આરુ.

વિશ્વોના કૈક ગોળે અણુતમ પૃથિવીનો અણુ માનવી કેા
આછે સૃષ્ટિતણા સૌ ક્રમ જ પલટવા, એ અહમ્નો પસારો;
એ સર્વે સાથ દેતાં લગીર પણ, પ્રભો, થાય એ દ્રોહ તારો,
આત્મા ને ઈન્દ્રિયોના સકળ ગણુ-મથી એક તુંમાં ડુળાહું.
ને એ ભક્તિથી રીએ તુજ ઉર કદી તો માગું આશિષ માત્ર,
કે પેલા માનવીની સદ્ગુણ કર વિભો, આશ, શ્રી ખેટ તારે ?

૧૬૩૨

૧. હીર-રસકસ. દાવાનળો-સૃષ્ટિને દગ્ગીકતા સંતાપી. ૩. ઉવેખું-ઉપેક્ષા કરું. ૮-૧૦. અણુ
ફેવા માનવી સૃષ્ટિકર્મ પલટારી નાખવાની ઇચ્છા રાખે જો જો કે અહમ્ છે. પણ સાત્ત્વિક અહમ છે.

ખલિ

(પૃથ્વી)

‘હલે હૃદયભિમિ ના, જરી ન ચિત્ત પાહું પડે,
અનેકે બલિદાન વીર અરપી હસંતો રહે’.

બધી વિતથ કલ્પના, શિશુકથા જ ભાગે મને,
ભલે સ્મરણ એહનાં અજળ સૃષ્ટિઓને ઘડે.

જગે દ્વિવિધ પ્રેયશ્રેયપથમાંથી, કેા શ્રેયની
કરે નિજ હિતાર્થ સ્વીકૃતિ, કહોશ, એમાં સદ્યાં
કયહીં બલિ, કયહીં જ સ્વાર્પણ ? નથી શું એ વંચના ?
કરે હૃદય દારવા સકળ શુદ્ધ એ સ્વાર્થ ના ?

વિકાસ પણ એ પથે સહુ જનો ચ સાધી રહે,
લાહે જીવનસિદ્ધિ, રિદ્ધિ ભરતા રહે અંતરે;
કળે પરમ સ્વાર્થ, શી અવર એ થતી ધન્યતા ?
વિશુદ્ધ બલિદાન વા અનુપ લાભ એને ગાળું ?

હું ચે ભજીશ પંથ એ, તદ્દપિ ના સહુ વંચના,
‘બલિ’ શળદનો જ હું બલિ કરી દઉં યજ્ઞમાં.

૧૯૩૩

૩. વિનય-જોડી. પં-ટ. શ્રેયનો પથ મળવે શા માટે છે ? પોતાનાં વિકાસ કરવા, તેા એ
ગીતે બલિદાનનો માર્ગ શ્રેય હોઇને સ્વાર્થ જ ક્યો ને ? ૧૪. હું બલિદાન આપું છું એ જાના અદ્યત્ન
જ હું યજ્ઞમાં બલિદાન કરીશ,

વ્યથા

(શળશિલ્પી)

પ્રભો, મારું નાનું જીવન, દુઃખ એનાં આણુ સમાં,
મથું જે લેખાવા પરવત સમાં એહ મમતા;
અને આંસુ સારું અધિક પછી એથી શી જડતા?
વિસારું વ્યાપેલો નિયતિક્રમ એ તો વિકલતા.

ભર્યું છે ચોપાસે દુઃખ, વલવલે જીવ જગના,
મહા સંતાપોના વિકટ વમળે વિશ્વ સળડે,
જળે એને જવાળા આણુઆણુ વિષે ને રંગરંગે,
અરે ! એમાં મારી લઘુતમ વ્યથાની શી ગણના ?

ભલે મારી શક્તિ નહિ જગતના કલેશ હરવા,
તૂટેલા હૈયાના સજીવ શળમાં પ્રાણ પૂરવા;
પ્રભો, કિન્તુ દુઃખો સકળ જગનાં હું મુજ ગણું,
ડુળાવું એ મધ્યે લઘુ હૃદયની દુગ્ધલ વ્યથા.

અને યાત્રી એકે ક્ષિપ્ત યદિ રહે જીવન વિષે,
દઈં વેરી એના કિરણકણ આછા થગથળે.

૧૮૩૩

માત્ર પોતાના જ દુઃખનો વિચાર કરનાર માનવી આ વિશાળ ઝંસારમાં ચોમિર વ્યાપી રહેલાં વિવિધ પ્રકારનાં અસંખ્ય દુઃખોનો ખ્યાલ કરે તો એ સમસાવ એના દુઃખને ભુલવી એના આત્માને ઉન્નત કરે છે. ૪. નિયતિક્રમ-પ્રકૃતિનો ચોક્કસ નિયમ. ૧૦. ભગ હૃદયનાં માણસો ને જીવતાં મડદાંઓ નેવાં છે તેમાં નવું ચેતન ભરવા. ૧૩-૧૪. જે જીવનમાં એકાદ ક્ષિપ્ત યાત્રી રહે તો એનાં પ્રકાશ-કિરણો રથગેરથળે વેરી દઈ.

દશા મનુજચિત્તની

(પૃથ્વી)

પ્રભો, ન અનુભૂતિ આ સુખતણી સહી જાય રે!
વધે અકથ જોજ, અંતરતટોય તૂટી પડે,
મહાદ્રુતિ ઉછાળ શા પ્રળળ ભિમિઆવેગના
ચડી જ મદમસ્ત જીવનજળો ડખોળી જતા.

રહે સુધ્રુધેય ના, તરલ ચિત્ત ડોલાય હા!
રગેરગ, દમેદમે વિષમ વ્યાપતી વેદના;
પ્રસુપ્ત કરણો વિષે વિચલ વાયરાઓ વહે,
સનાતન સ્થિરત્વનાં ય પટ તોડી ફેડી દમે.

સડે દુખદ ગર્તમાં મનુજ કુદ્ર, વાંછે તકા
સુખાનુભવ, ને રડે ત્વરિત જોહને પામવા;
પરંતુ સુખ જ્યાં મળે વિવશ આત્મ એનો જાને,
લગીર જીરવી શકે નહિ જ ઓઘ આનંદનો.

વ્યથા નવ સહાય, ના સુખઘડી ય રહેવાય, શી
દશા મનુજચિત્તની અજળ આ વિરોધે ભરી ?

૧૨૩૩

સુખને વખતે પણ ઘણીવાર તેની પાછળ તીક્ષ્ણ ધીમું દૃઢ થયા કરે છે અને એ આનંદ છોડી શકાતો નથી. ચિત્તવૃત્તિનું આ સૂક્ષ્મ લક્ષણ અહીં વ્યક્ત થયું છે. ૮. આત્માની સનાતન સ્થિરતાને પડેને પણ તોડી નાખીને દુઃખ આપે છે.

વખ

(પૃથ્વી)

મને ન વખ ઘોળવાં ફરીફરી ગમે આ, પ્રલો;
ઘડીક વિષ જે ચડી ઉતરી જાય એથી વધે
મહા દરદ, ને પછી ન પ્રતિકાર એનો રહે.
મને જલદ સામટી ગરલખ્યાલી આપો જ કે
લગીર વણ આંચ એ ગટગટાવી ઉત્તર શિરે
ફરીશ, અથવા પડીશ ધરણીતલે હું ઢળી.

ઉરે વણ કરી ઝીણા સકળ રૂઝવો ને નવા
સદાય કરતા રહો, અસહ એ દયા ના ખપે;
મને અગર ખેલવા મુજ રીતે દિયો, વા ભલે
સમગ્ર મુજ જીવને વિષમતા વલોવી રહો.

દવાનળ વિષે જલાવી જળ શીત હોઠે ધરો,
કરી બદન શાંત એ ફરીથી નવ્યદાહ લરો;
કૃપાળુ, ત્યજ ખેલ આ તરલ આશનૈરાશ્યના,
મને સભર, એકસાથ, સઘળી નિરાશા દિયો.

૧૯૩૩

જીવનમાં આશા અને નિરાશાના જે ચંચળ તફકાર્યા આપ્યા કરે છે,—એકવાર ફિલ્મને કોઈ
આઘાત પામ્યો છે, બીજીવાર વળી કોઈ રોચક પ્રસંગ બની એ રુઝાઈ જાય છે, એમ જે સતત ઝીણુંઝીણું
દુઃખ આપ્યા કરવાની ઘટમાળ ચાલ્યા જ કરે છે તેની સામેના પુકાર. ૩. પ્રતિકાર—ઉપાય, ૪.
ગરલ—ઝેર, વિષ, ૧૦. મારાઆખા જીવનને વ્યથાથી વલોવાઈ જવા ઘો. ૧૩ તરલ આશનૈરાશ્યના—
ઘડીમાં આશા, ઘડીમાં નિરાશા એવી ચંચલ હશે.

શુભેચ્છકોને

(શિખરિણી)

મને જો આહો તો વિશદ અરણ્યં જેમ વહવા
દિયો, છુટું મૂકો સમદર વિષે નાવ તરતું;
પસારી પાંખો વા વિહગ ઉડવા દ્યો વિચિત્રમાં,
પ્રકુલલેલાં પુષ્પે પરિમલ ભલે આપ પ્રગટે.

કસાવા દ્યો; શક્તિ વિકસી ઉઠશે જાતણળથી,
અરાને સિંધુથી અથિત કરી દેશે, સમદરે
તરી જાશે હોડી, સુમન સુરભિને વહીવહી
ભરી દેશે તાજી અનિલલહરીને વનવને.

પરાયા આધારે ગિરિશિખરટોચે પગ દઈ
નિહાળું સૃષ્ટિના સમદર ભલે સાત ગરવા,
રસેલી વા હેમે અલકનગરી દીપ્તિસભર.
મને એથી બહાલું ડગલું ભરવું એક વિકટ,
પ્રયત્ને પોતાના તસુભર જમીને ચ જીતવી;
ભલે સ્વદ્વેષેત્રે ભુજળળથકી સિદ્ધિ વરવી.

૧૯૩૯

આત્મશક્તિની ઉપાસના—સ્વપ્રયત્ને જ પ્રગતિ—કરવામાં માનવજીવનની સાર્થકતા માનતા તરણ
માનસની શુભેચ્છકો પ્રત્યે વિનંતિ. ૧૧ સુવર્ણના રસથી જાણે મટેલી હોય તેવી સમૃદ્ધિના જળહળાટથી
ભરપૂર કુખેરની રાજધાની.

જિંદગી કાવ્ય દીર્ઘ

(મન્દાકાન્તા)

મેં હુંમેશાં અધિક કવિતાથી લહી જિંદગાની,
બેબેબેબે પકડી જકડી બંધને લીધ જાની;
હહાહે હહાહે કૃશવદન એ સેર સૂકાઈ ચાલી,
ઉદાસોની વિફલ પ્રતિમા ઊર્મિઓ કીધ જાલી.

મેં જાણ્યું જે અવનવું હવે જીવને જોમ જામે,
ઉત્કર્ષોનાં શિખર અજવાળી રમે મુક્તિધામે,
આદર્શોના ઝળહળ જગે પેટવે કું પ્રદીપ,
સહભાવોના, સરલ સ્મિતના પાથરી દે પ્રતાપ.

આ શું કિન્તુ ! કવિતઝરણાં સાથ લોપાઈ ચાલ્યાં,
તેજસ્વી જીવનમહીં હતાં તત્ત્વ તે ક્યાં સમાયાં ?

છે મોટાઈ જરૂર જગમાં કાવ્યથી જિંદગીની,
કે એમાંથી પ્રતિપદ ધરે પ્રેરણા કાવ્યદેવી;
પૂર્તિરૂપે તદપિ વિલસે એકળીબંધી યુગ્મ,
કાવ્યે ઝિંદાદિલી, જિગરનું જિંદગી કાવ્ય દીર્ઘ.

૧૯૩૬

જીવન અને કવિતા એકમેકથી લિજ્જત નથી પણ અન્યોન્યાવર્તની અને પરસ્પરનાં પૂરક છે. ૨.
બાની-વાણી. ૪. ઊર્મિઓ ઉદાસની નિબંધનમૂર્તિઓ જેવી બની ગઈ-ઉદાસ પણ એમાંથી ચાલ્યો
ગયો. ૧૪. કાવ્યમાં હૃદયનું જીવન છે તો જિંદગી પોતે પણ હૃદયનું એક લાંબું કાવ્ય જ છે.

મરજીવા

(સિખસિંધુ-સંધરા)

‘મને જાણા દ્યો, જ્યાં પ્રલયઘમસાણે ગહનમાં
પ્રવાહો વેગીલા દ્યુતિભર લસે રતનવનમાં,
પ્રવાહોના પુલે મહીં પવનપૂરે પસરતા,
મહામેદાનોને મુકુલિત કરે મૌકિતક તણાં.
ચઢે તોફાનો જ્યાં, સઢ પણ ટકે એક પળ ના,
કુદે હોડી જાણે વિટપવિટપે મર્કટ મદે;
ધસારાના ઘોષે ખડતલ ખલાશી થ ખમચે,
ધકેલો ત્યાં ઊડાં અતલતલનાં લેંચ જલે.’

અગાધે ગતોમાં મથત મરજીવા મસ ઠરે
સદાની શાન્તિમાં ચિરશયન, પાછા નવ ફરે;
સહસ્રોમાંથી જો સદ્ગુણ થઈ એકાદ નિકળે,
જવાહીરો મોઘાં જગતપર વેરે થળથળે,
એના આદર્શપ્રેમે પૃથિવી મધમધે, માનવીચિત્ત મોહે,
લાખો કેરી શહીદી ઉપર જગતની સંસ્કૃતિ ભવ્ય સોહે.

૧૯૩૯

મરજીવાનું આત્મસંભાષણ અને તે પરથી સ્ફુરતી વિચારણા ૪. મુકુલિત કરે-ખીલતી કળીએ
જેવું બનાવે. ૧૪. સંસ્કૃતિના વિકાસ પાછળ પાયામાં પુરાઈ ગયેલા લાખો મનુષ્યોનો આત્મભ્રોગ જે

ખંડેરની હવેલી

(મંદાકાન્તા)

જે જે સ્વપ્નો વિફળ બનતાં કન્દનો મેં કીધેલ,
હુઃખે દદે શિર પટકતાં ઝેર બાણે પીધેલ,
એ સૌ સાચાં સુહૃદ બની આજે મને ખૂળ પ્રેરે,
સંસ્કારોનાં શ્રુતિતર સ્મિતોથી બધે હર્ષ વેરે.
જે આશાઓ અવશ બની તેનાં હતાં ધ્યેય ખોટાં,
વિભ્રાન્તિના વમળમહીં માન્યાં હતાં સર્વ મોટાં,
નાણી ભેતાં નિકષ પર મિથ્યાત્વ એનું નિહાળ્યું,
સાચાં ધ્યેયો પ્રતિ જિગર ને ચિત્તનું ભેમ વાળ્યું.

જૂઠા ખ્યાલો, હૃદયમનના છોલીલા સર્વ ભાવો
છોડ્યા, છૂટયો દિલ ધડકતે સ્નેહનો અંધ ડહાવો;
કિન્તુ સાચી ઉપકૃતિ લહું નહ સૌ સ્વપ્ન કેરી
એ ખંડેરો ઉપર દિલની છે હવેલી ચણાઈ.
આદર્શોમાં અજળ લસતી ભક્ત આશા સુનેરી,
સૌ ભૂલોનાં શળ ઉપર છે સંસ્કૃતિ શુભ છાઈ.

૧૯૩૯

સેવેલી આકાંક્ષાઓ વિફળ બને છે ત્યારે માણસ હુઃખી થઈ આકન્દ કરે છે, પણ માનવીનાં
બધાં જ સ્વપ્નો વાસ્તવિક ધ્યેયવાળાં નથી હોતાં. ઘણીવાર તો મિથ્યા વિભ્રાન્તિઓના વમળમાં અથ-
ડાતો માણસ હવાઈ ખ્યાલો પણ રચે છે, ૭. નાણી ભેતાં—કસ કાઢી ભેતાં. ૧૪. સત્ય હાથમાં
લાગતાં પહેલાં ઘણી ભૂલો યાચ છે. એ ભૂલોનાં મહદાંઓ ઉપર જ સંસ્કૃતિનો વાસ છે.

સંભાવના

(પૃથ્વી)

મને દગલખાજ દોસ્ત, રિધુઓ મળ્યા રામ શા
ઉદારચિત્ત સ્વસ્થ, સ્વાર્થપર સોપાતીઓ, સખા;
અનેક અણુન્તાણુ મસ્તમનુજો મહાદેવ શા,
ધરે સ્વજનનામ તે ય મનમેલનાં માળખાં.
ધનાદયજન દીન હીન લઘુ ક્રીટ કાર્પણના,
અક્રિયન, અગેહ, ધન્ય અવતાર શું કર્ણના!
નિરક્ષર તથાપિ સુર, મતિમૂઢ રે! પંડિતો,
ગલિષ્ઠ જન ભીરુ, દુર્બલ સમુદ્ર શા શૌર્યના.

વિરોધ વસમા લહ્યા, અનુભવો જગે આકરા,
અસંભવ મહીં સદા લસંતી કોઈ સંભાવના;
અપ્રીતિ મહીં પ્રેમ, સ્નેહ મહીં વિકૃતિની કથા,
અસાર મહીં સાર, ઉન્નત તણી દીકી સ્વદપતા;
અને જગત બ્રાંતિરૂપ રમતું રહે સર્વદા,
અમંગલસુમંગલે કરવી બિંદગાની અદા.

૧૬૩૯

જગતની પ્રણાલિમાં ઘણા વિરોધાલાસો રહેલા છે તે આ કાવ્યનો વિષય છે. ૪. મનમેલ-મુદિલતા. ૧૦. અસંભવમાં સંભાવના હોય છે—ન ધારેલી વસ્તુઓ ન કલ્પેલાં વ્યગ્રોથી અગ્રી આવે છે. ૧૪. સારી નરસી જે કોઈ પ્રાણ પરિસ્થિતિ હોય તેમાં સંતોષપૂર્વક બિંદગીનાં કર્તવ્યો બાલવવાં.

લશ્મી-મુખ બાલાને

(સેખગિણી)

કપોલે કામશ્રી, નયનસ્મિતની ખંજનકલા,
પ્રભાલીલા લોલે લઘુક લળતાં ગાત્ર નમણાં,
પ્રતીકે એ બાલે! નવકેમનાં ચૌવન તણા,
તને અપે શોભા, છલગલ છટા વીજચપલા.

વિલાસી ભૂલંગો, પ્રણયભરતીના પરિણમે
હલેતો શો મૌઁધ્યે ઉરપ્રભવ પેલો અધખુલો
છકેલો શો ઘેલો! મદભર મરોડે મલપતો,
અધીરાં અંગોનો વિભવ છલકાવે પળપળે.

નદીના ભૂલંગો, તરલ વહનો ને નરતનો
ઉછંગે સિધુના વિભવ ઠલવી શાંત યનતાં;
ઉમંગે શોપાઈ રસધર પયોદે પસરતાં
હસે હાસોહલાસે અવનિ; કમ એ છે મરમનો.

સહુ સૌન્દર્યોની સરાણી ઢળતી સર્જન વિષે,
લલે તો રેલે આ લટકમય લીલા મિષમિષે.

૧૯૪૦

૨. પ્રભાલીલા લોલે-ચંચળ તેજઝટાથી. ૯-૧૪. નદીનાં વમણો, નૃત્યો અને ચંચળતા સમુદ્રમાં
જઈ શાંત બને છે, અને પછી મેઘરૂપ થાય છે ત્યારે વર્ષાથી સૃષ્ટિ હસે છે. તારી ચંચલતા પણ સનાતન
ધર્મને સર્જન વિષે જ વળવાની છે તો લલે આ બધી ભરેલી લીલા થયા કરે.

અધીરપ મને નથી

(પૃથ્વી)

જવાનું હતું તે ગયું, સકળ છો ગયું. સ્વદેષ જે
રહુંસહું ય હાથથી સરકી સર્વ જતું ભલે;
લગીર મુજને તમા ન, ઉર એક સાચું રહું,
પ્રકાશતિમિરે ય જીવનધરા પરે જો વહું.

વહંત વણુઝાર આ કટક પેર, રોકી નહિ
ક્ષણે ય ટકશે વિના ખપત માલ કેરી અહીં,
સ્વયં વિરમી એ જશે સદૃશ શાહસોદાગરો—
તણી ભરખબરમાં ઝળહળંત ન્યાં પેઢીઓ.

ગયેલ થકી સોગણું હજિ ય આવવાનું નકી,
અનેક વણુઝારની પળપળે રહી છે વકી;
અમંજય મહીંથી અહીં અટકશે શું એકાદ ના ?
પ્રખુદ્ધ ઉરની કદીક ફળશે ખરી એપણા.

અખૂટ મુજ આશ, અંતર વિષે ભરી તાજગી,
અધીરપ મને નથી, હજિ ય દીર્ઘ છે જિંદગી.

૧૯૪૨

જે જવાનું હોય તે ભલે ભય. માલ ખરીદવાનાં નાણાં-સાચું હૃદય-આત્માની સમૃદ્ધિ-દરે તે વણ-
ઝારો અપોઆપ અહીં ઊતરશે. અને વિશ્વમાં રિદ્ધિસિદ્ધિ ક્યાં ઓછી છે ? ગએલ કરતાં અનેકગણું
હજી આવવાનું છે. તો અધીરપ શી છે ? હજી જિંદગી ઘણી ય લાંબી છે ૧૨. હૃદયની સચ્ચાઈ દરે
તો તેની ખરી ઇચ્છાઓ ક્યારેક ફળશે જ. એપણા-ઇચ્છા.

દ્વિજપર્વ

(હરિણી)

મુજ ઉર વિષે આછાંઆછાં સ્ફુર્યા નવસ્પંદનો,
સમય વહતાં વાધ્યાં એ તો નિગૂઢ નિવેદનો,
જડ જગતમાં જાગી ઊઠી બધે સુખચેતના,
અકથ રસની રોમેરોમે ઝળી રહી ઝંખના.

સ્પર્શમણિ એ આન્યો, સ્પર્શી ગયો જડ લોહને,
કનક કરીને પાછો આલ્યો ચિરંતન સોહને;
ઉલટપલટી દૃષ્ટિ, ઊડી બધી ચ વિચારણા,
સકળ સરતી આલી પૂર્વગ્રહોની પ્રતારણા.

અરસનરસાં દૃશ્યોમાંથી નવો રસ નીતરે,
નિરજિવ મહીં પૂરી આભા સજીવ તણી ભરે,
અકલિત રહ્યું એકીસાથે કળાઈ જતું બધું,
લઘુક ઉરમાં વિષે મોટું સમાઈ જતું બધું.

જગત મુજ, ને હું એ આખો બન્યો જગ સર્વનો,
ઉદધિ ઉભરે ઉત્લાસોના મહા દ્વિજપર્વનો.

૧૯૪૨

નવીન દર્શનતા સ્પર્શથી થએલ દૃષ્ટિપલટનો આનંદ. ૬. ચિરંતન સોહને-સોહન કરવાની-રોણીતું કરવાની પારસમણિની ક્રિયા (લોહમાંથી સુવર્ણ બનાવવાની ક્રિયા) ચિરસમયથી ચાલ્યા કરે છે તે અન્ય રથગોએ કરવા માટે. ૭. ઊડી-ધરબૂળથી. ૮. પૂર્વગ્રહોની પ્રતારણા-અણસમજના હઠાગ્રહોની છેતરપોટી. ૧૪. દ્વિજપર્વ-મણે ખીલે નવો જન્મ મળ્યો તેનો ઉત્સવ.

તને ચહાતાં ચહાતાં

(શિખરિણી)

મને બહાણાં પેલાં ઉદ્ધિભરતીનાં ઉછળવાં,
સમીરેના તાને અઘન કુલતાં કાનન વડાં,
નગોનાં શૂંગોને બથ ભરી રમે વાદળઘટા,
ઢંગતા ધોધોનાં મુરખનુતણી રંજિત છટા.

મને બહાલી લાગે જનપદપુરોની સુરચના,
બળરે બહોળાં ને ગગન ચડતા મહેલ, ન મણા;
કલાવિદ્યાકેન્દ્રો, વિપુલપ્રતિભાગ્રંથ ગરવા,
જનોના મેળાઓ મુઢભર મળે જ્યાં મુખ નવાં.

મને બહાલી કાલી શિશુકૃત્યની કેલિ, રમણી-
ગણો કેરી હેલે અવરજવરે, ચૌવન તણી
શુભાળી લાલી ને સ્વજનકિરની સ્નેહસરિતા,
વધારે જોથી યે કનક કરતી લોહ કવિતા.

મને સૌથી બહાણું સરલ મુખ તારું, પ્રિયતમે,
તને ચહાતાં ચહાતાં જગત અઘળું ચાહી લીધ મેં.

૧૯૪૨

૬. ન મણા-તેમાં ક્યાંય કમી નથી. ૭. વિપુલપ્રતિભાગ્રંથ-તે ગ્રંથોમાં ભૌતિકતાની વિપુલ સમૃદ્ધિ ભરી છે તે. ૧૨. કનક કરતી લોહ-લોહનું સુવર્ણ કરતી—માત્રીમાંથી મનુષ્ય-કરતી કવિતા.

પંખીડું

(શિખરિણી-સંધરા)

પ્રભો, હું પંખીડું અમથું ભમતું, આકુડું ઉડું,
જરા ઉંચે જાતાં પુનરપિ ધરા પે ઢળી પડું;
મથી રૂહેવું, મારે નથી જ મહિમા પાંખળળનો,
પડું, પાછું ઊડું ફક્ત ક્રુવ ઉત્સાહ દિલનો.

પણે સામે પહોંચું ક્ષિતિજ પર પ્રાપ્તવ્ય વિલસે
લંહી, ઊડું વેગે ક્ષિતિજ ત્યમ તો આગળ ધસે;
અનંતે વિસ્તારે નથી ક્યહીંય વિશ્રામ ગતિનો,
પ્રયત્નોમાં મારે અચલ ખસ આધાર ધૃતિનો.

અનુભવ્યાં પ્રસ્થાને ભ્રમણ કરવું માત્ર ભ્રમણા,
ખગોલે મારી આ લઘુક ગતિ કેરી શી ગણના?
મને સૌથી કિન્તુ પ્રિયતમ પ્રથા ઉડ્યનની,
ભલે આઘીઆઘી વિમલતર આભા ઉડ્યની.

પાંખો કેરા પ્રતાપે પડીપડી ઉડવું એય માનું સુભાગ્ય,
સાથી છે સર્વદાનું પુલકી મલકતું બ્યોમનું શુભ હાસ્ય.

૧૯૪૨

પ્રાપ્તિની એવણા વિના પ્રયત્નમાં જ રાચવાના મહિમાનું કલ્પ. ૧. આકુડું-આપમેળે. ૫-૬, પ્રાપ્તિવ્યને મેળવવાને લેખનપ્રયત્ન કરું છું તેમતેજ ભણે તે આંધે ને આંધે ખસતું ભય છે. ૧૪, પુલકી મલકતું-હારમધી પુલકિત થવું.

(હરિણી)

અનિલલહરી, પંખીહારો, પ્રસૂન, સરસ્થલી,
કણ્ઠી દળતી, રાયણ, ગુંદી અને ઘટ આમલી;
નયનઅભિરામા શી તારી છટા વનકુંજ હે!
ખડું સમયને વીત્યે આજે દુગો અવળું લહે.
અહીં વિચરતાં મેં જે લીધા કિશોરવયે ઘણા
નવઉદયના, આદર્શોના, શુચિ ક્રિયામાણના
ઘટનિયમ, ના અંશે એના લગીર હજી ફળ્યા,
ઉમર અરધી વીતી ત્યાં તો શિરે પળિયાં ઢળ્યાં.

વિક્ષણ સ્વપનાં મારાં, તું યે વિશીર્ણું બધી બની,
અરસ, અડવી, ફૂલાએલી દિસે ન્યમ માનિની;
પણ જગત આ બહેતું રહેતું સનાતન, ખીલતી
અવલનવલી કુંજો ખીણ, નવા યુવકો ધૃતિ
વિચરીવિચરી એમાં ધારે, લિયે શપથો નવા,
સુમન ખરતાં જાતાં, તાજી સુગંધિ છતાં હવા.

૧૨૪૩

૧. પ્રસૂન-કળીઓ. ૨. અવળું-જે શોભા પ્રથમ હતી તે શોભા હવે જિલકુલ રહી નધી તેથી
અધું ઉલટું દેખાય છે. ૩. શુચિ ક્રિયામાણના-પવિત્ર કર્તવ્યના. ૪. વ્યક્તિ નિષ્કળ નય છે પણ વિશ્વ-
ક્રમ તો વિકાસ કર્યા જ કરે છે.

ભોગાવાને કાંઠે

(હરિણી)

અરણુ નથી, ના શોભા તીરે અંતત દુમો તણી,
હરિત તૃણના ગાલીઆની ગિછાત નથી વણી;
ઉપરધરણી લૂખી, સૂકી, ફિફી પથરાયલી,
ફકત રમણીયૂથો પાણી લહે વીરડા ગળી.

ગિરિગિરિતણા શૃંગેશૃંગે ભમેલ મને અહીં
યદ્યપિ નથી કેં વૈવિધ્યોની મળ ખડુ સાંપઠી,
સમંથલ જમીને આ લાંગા થતા દિનઅસ્તની
વિરલ દ્યુતિ, ને ધોળી ધોળી વિશાળ જ આંહની.

ક્ષિતિજ સુધી આ દષ્ટિ મારીં બધે ફરતી રહે,
નડતર નથી ક્યાંયે, મોટું બધું નિરખી રહે;
અવનિતલની છુલ્લી છાતીં પરે નભ શું ઝૂમે!
અરવ લહરી વાયુ કેરો અકાંટ ઉદે રમે.

નથી જ જમમાં સૌન્દર્યોની ક્યહીંય કમી જરી,
દ્યુળ સકળને જૂદી જૂદી છટા વિરલી વરી.

૧૯૪૩

સમગ્ર પ્રદેશના વિસ્તારના વિશિષ્ટ સૌન્દર્યનું આલેખન. ભોગાવા-એ નામની વડવાણ પાસેની નદી. ૩. ઉપરધરણી-ખારાપાટવાળી ઉભાડ જમીન. ૧૨. અરવ લહરી-ઝાડપાન વિનાના આ પ્રદેશમાં વાયુની લહરી શાન્ત છે.

ભાંગેલી ડાળ

(મન્દાકાન્તા)

ગાઠી ઘેરી વિજનવનની આવલી વૃક્ષ કેરી,
છાંટો એમાં મરકત સમી ભોંયકૂલોની વેરી;
અબ્રો કેરા ભુખર પડદા અદ્રિનાં શૃંગ ઢાંકી
નીચાઉચાં પડી ઉપડતા, સૂર્યની રહેજ આંખી,
સૃષ્ટિ આરી મણિમય હુતી, ત્યાં દીઠી છિન્ન ડાળ
વૃક્ષેથી જે વિખુટી પડી, જાણે ધરાનું પ્રવાલ
ખીલે છુટું, લમ વિકસતી કુંપજો નવ્ય ધારી,
મૃત્યુનાં ચે શિર ઉપર શી કીધ એણે સવારી ?
કાં કે ભાંગી પાણુ મથી રહી જીવવા ખીલવાને,
ભૂમિઅબ્રો થકી કાણુ ગ્રહી રમ્ય રૂપે થવાને,
એની થોડી જીવતરપજો દીર્ઘ વા, અન્ય વાત,
પાડી આખાં વન મહીં અનેરી રહી ભવ્ય ભાત.
મેંજેમેંજે મથી રહી થવા સર્જનશ્રીસ્વરૂપ,
ભાંગ્યાકેડે રિમત વિતરવું જિંદગી એ અનુપ.

૧૯૪૩

સગ્ન જીવનમાંથી પણ મવસર્જનનો પ્રાણ પ્રકટ કરવાના પ્રયત્નનું પ્રતીક. ૨. મરકત=નીલમ, ભોંયકૂલો=ભૂમિ ઉપર આપમેળે ઊગી નીકળતાં કૂલો. પ્રવાલ=પરવાળું. મચી કૂટતી કુંપજોની ઝાડો લાલ રંગની દોચ છે તેથી પરવાળા જેવી લાગે છે. ૬. કાં કે=કારણ કે.

મિલનપણ

(હરિશ્ચી)

ઉદ્ધિલરતી, ખડોળો કાંઠો, શિરે નભછાળડી,
ક્ષિતિજ પરથી પેલી પારે ઢળી જતી નાવડી,
સલિલપટ શો મોટો, ઘેરો, અક્ષાટ, નયો સૂનો !
પ્રવહ રસનો ખડોળો, ઘોળો દિશેદિશ દોડતો.

મિલનપણ આ;—

પ્રેમી યુગ્મે લહ્યું અવળું કંઈ;
અણુસમજના ઉત્સાહોમાં સર્ચાં વિખુટાં થઈ,
ફરી નવ થયો મેળો, આલ્યાં વહી આવળા પથે,
ઉભય સરખાં ચક્રો છુટ્યાં પડ્યાં, ન ચડ્યાં રથે.
જગતમહીં એકાકી ચક્રો બધે ભમતાં રહ્યાં,
નવ મળી શક્યાં ક્યાં યે એને સગાં ઉરનાં અહ્યાં;
જીવનઅવધો વીતી ત્યારે અચાનક લેટિયાં
સકળ પડદા ખોલી ખોલી ઉરેઉર લેટિયાં.

પણ વિપળમાં ચક્રો એવાં સુયુક્ત ચડ્યાં રથે,
અનિલગતિએ આલ્યાં સીધાં અનંતતણા પથે.

૧૯૪૩

ક્રાઈ પ્રેમી યુગ્મ અણુસમજના આવેશમાં છુટું પડી ઘણાં વર્ષો પછી છેક જીવનની છેલ્લી ઘડીએ
મળે છે એને તરત જ મૃત્યુવશ થાય છે. ૮. બને એક જ જીવનરથનાં ચક્રો પછ શકે તેવાં—સમાન-
શીલયુક્ત હતાં છતાં વિખૂટાં પડ્યાં. ૧૩-૧૪. બને ચક્રો એવાં તો સારીરીતે રથે ચડ્યાં કે પછી રથની
ગતિ પવનવેગી થઈ ગઈ એને તે સીધા અનંતના રસ્તે ચાલી નીકળ્યો. અહીં મૃત્યુને સુભગરૂપ ગણેલું છે.

જુહાર

(દરિયા)

અરવરજલે ઝોલાં ખાતાં રમે મસ દહેરિયાં,
હરિત હસતાં ફેરો દહેડે સમીપ જ શાળનાં,
ગિરિવર તણી આરે ખાનુ વિલંબિત આવલી,
તરુવરઘટાજૂથે ગાઢી વિશાળ વનસ્થલી.
અહીં વિચરતાં હોલાં, લેલાં. ખગો, શુક્ર, આરિકા,
પરભૂતરો, કેકાનૃત્યો મયૂરતણાં થતાં,
કવચિત ઉતરે પાંગો ખોળી પસારી જ સારસાં,
અવલનવલાં દ્રશ્યો એવાં ઘણાં ઉરમાં વસ્યાં.

ખસ, ખતમ; આ છેલ્લો ભેટો, મિલાપ જુહારના,
અમિત રવિના ભર્ગે રેલે હુલાસ અવારના.
દિજ કરી દીધું હૈયું મારું, નવીન ખીલી છટા,
જગતવિપના પાત્રે જમી ગયાં મધુ સામટાં.
તરલ તરણી સંસારોની, વિપાદ પછી કયા ?
શઠ દ્રેહતા છે, સાખૂતી સુકાનની સો વસા.

૧૯૪૩

હરમાનાણીનખાવ પાસેની વનસ્થલીના પ્રદેશની વિચાર્યું કાલ્ય ૬. પરભૂતરો-કાયલના અવાજ, ૧૨. હૃદયના જે પ્યાલામાં જગતનું વિષ હતું તે હવે તારી કૃપા વરે મધુથી ભરાઈ ગયું છે. ૧૪. હોડીના શઠ તોફાનના વાયુમાં ભલે ફેફડા કરે, તેનું મુકાન રિંચ હોવાથી હોડી પૂરેપૂરી સલામત છે.

ઉધરપટમાં ચાંદની

(હરિણી)

અઢળક ઢળી શૃંગો કેરાં શિરે, ગિરિના તટે,
ઢળકતી જતી ઢાળે ઢાળે ઠરી ધરણીપટે.
અળલક ઝરી ધારે ધારે, નિકુંજઉરેઉરે,
સરિતજલસેલંતી, ઝોલે ઝુલંતી સરેસરે,
ઉદ્ધિભરતીહેલારામાં અલત્, અમકીલી, ચિત્
અકિત કરતી, સ્થાને સ્થાને સુહંતી કવચિત્ કવચિત્,
બહુ વખત મેં દીઠી તોરે સુમાર વિના સરી,
નગર, પુર, ને ગામોકેરાં ગૃહાંગણને ભરી.

અનુપ સુખ ઓ અન્દ્રી ! આજે અહીં અણચિત્વું
મળલક મચી કોશો કેરા પટે નિરખી લહું;
અદકી અદકી લેટી, સીધી સપાટ સુધા હસે,
સ્થિર ધવલતા વિસ્તારોના કણ્ઠેકંણને રસે.
અનહદ લસી ચારે બાજુ ઝલંત રજતછટા,
ઉધરપટના અંગેઅંગે ઢળી પડી ધન્યતા.

૧૯૪૩

ગિરિશૃંગે, વનકુંજોમાં, નદીતટે, સરવરનીરપર, સાગરભરતીમાં એમ અનેક સ્થળે જોએલી ચાંદનીના સૌન્દર્યને સુકાળ્યે વિશિષ્ટ જણાવેલું ખારાપાટની ઉર્જેડ જમીન પર ઢોળેલી ચાંદનીનું સૌન્દર્ય. ઉધરપટ-ખારાપાટ, ઉત્તરકે જમીન. ૩. અળલખ-ધોળી તથા પુષ્પ. ૭. તોરે-મિલજથી. સુમાર વિના સરી-જેનો અડસટો ન કાઢી શકાય તેટલી સરી. મળલક-પુષ્પ.

નર્તકી

(પૃથ્વી)

સતારઝણકાર મંજુલ મૃદંગ-તાને ચગી
કરંત મૃદુ લાસ્યનર્તન સુરપસી નર્તકી,
રચ્યા વિવિધ ભંગ અંગઉપઅંગના, આમટી
વહાવી દીધ છેાળ કોમળ મરોડ મુદ્રા તણી.

ઉમંગભર માન્યું દેવચરણે ધર્યું જીવન,
કૃતાર્થ થઈ અર્પી શ્રેષ્ઠ નિજની કલા પાવન;
લહી સમજ આખરે વિફળ, દેવ માટી તણા
ઠર્યા, વ્યરથ સૌ સુધાસ્મિત ઝરંત એવારણાં.

રડ્યું હૃદય; વેગની ગતિ પરંતુ રોકી શકી
નહિ, પમરતી ચગેલ પ્રતિભા તણી મંજરી;
પ્રમોદભર લાસ્ય માત્ર પલટાયું, સંવેદના
વ્યથા તણી સ્ફુરી રહી, અધિક જામતી આર્દ્રતા.

દગો વિકલ, અંગ સૌ શિથિલ, હાંફ વાધી ઘણી,
ઠળી જ ધરણીતલે વિવશ, શૂન્ય, મૂંઠિત યની.

૧૬૪૩

દેવ માટી તણા ઠર્યા-દેવ તો માટીના નીકળ્યા. જે સદૃશ્યોનું તેમાં આરોપણ કર્યું હતું તે વૃથા હતું; હૃદયે કલ્પનામાં જે મૂર્તિ ઘડી હતી તેની સાથે વારતવમાં મેળ ન મળ્યો. ૮-૧૨. હૃદય રહી હોઠે છે; પણ અપાર્થ રૂઝેલું હૃદય હવે પાછું ફરી શકતું નથી, એથી નૃત્યની ગતિ તો ચાલુ જ રહી પણ આનન્દનું નૃત્ય વ્યથાના રૂપમાં પલટાઈ ગયું.

અક્ષુબ્ધતા

(પૃથ્વી)

વહે પ્રલયમારુતો, પૃથુ પ્રકંપ ઘેરા થતા,
કદીક વરસે ઝડી સજવ પુષ્કરાવર્તકો;
હિમાદ્રિશકલો પડે, ધણુધણે શિલાકંઠરા,
ધડોધડ તૂટે, વમે અનલઓઘ જવાલામુખી.

નિસર્ગઉરમાં અનેકશત કાળચક્રો ભમે,
અદ્ભ્ય પછડાટ ઘોરતમ કૂર આતંકના;
સદા અવનિ સર્વ એ બળભળાટ અક્ષુબ્ધ ને
હસન્મુખ સહે, નિરંતર ધરંત સૌન્દર્યશ્રી.

મને ય ાસ ભે મળે અવનિ કેરી અક્ષુબ્ધતા,
હસન્મુખ પ્રભા બધે વિકિરતો રહું સર્વદા;
પછી મર પડે અળંડ, અનુદાર, વર્ષાઝડી
વ્યથાવિપદની, અસહ્ય ઉરકંપની, શલ્યની.
બધી હલચલો વિષે નજર નાખું દ્રષ્ટા તણી,
કળી જ રહું કારમી કરણી સર્વ સૃષ્ટા તણી.

૧૯૪૩

૧. પૃથુ-વિરતારવાળા. ૨. સજવ-વેગીલા. પુષ્કરાવર્તકો-પ્રલયકાળના મેઘ ૪. અનલઓઘ-લાવા.
વિકિરતો-વિશેષ કિરણ પ્રસરાવતો.

સન્ધિ

(પૃથ્વી)

મને બહુ ગમે સદૈવ ઋતુ બે તણી સન્ધિકા,
લગીર જ સુશીત, સ્વદ્વ્ય તડકો, હવા ખુશ્નુમા,
નિરબ્ર નલ શુભ્ર ઔગમ હસી પડે, ચન્દ્રિકા
ઝરે સુખમયી, સુહાગલર ભર્ગ સખ્તર્ષિનાં.

મને સુભગકાળ રાત્રિદિન સન્ધિકેરો નર્યો
પ્રકૃલિલત, સરાગ, નેહમય, લાલિમાથી ભર્યો,
નદીસર સુહાવતો, સ્થળસ્થળે વિહંગો તણા
સુખધ્વનિ રકુરાવતો બહુ ગમે; લહું ના મણા.

અને બહુ ગમે સદા અવનિઆલ ભેગાં થતાં,
વિશાળપટવર્તુલે ઢળત આલની શુભ્રતા
વિરાટ સરકી પડે, ક્ષિતિજ રમ્ય રેખા ધરે;
મને સકળ સન્ધિકા સ્મિતમયી થતી અંતરે.

અનાગતવિષે સરંત શુભ સન્ધિ આ આયુની,
બનો ખુશનુમા, સુહંત, સુખરૂપ, સોહામણી.

૧૯૪૩

૧૩. અનાગત-હવે પછી આવવાનો કાળ, ભવિષ્યકાળ. ૧૦. વિશાળપટવર્તુલે-વિસ્તારવાળા પટમાં આપણે ઊભા હોઈએ તે મધ્યગિંદી ક્ષિતિજ સુધી ચોતરફ એક મોઢું વર્તુલ રચાય છે તેમાં.

વિનાશ અને વિકાસ

પ્રકૃતિચેતનામાં વ્યાપી રહેલો મહાન સંઘર્ષ અને વિનાશ માનવમનને મૂંઝવતા આદિ પ્રશ્નોમાંનો એક મુખ્ય પ્રશ્ન છે. આટલા મોટા વિનાશનો શો હેતુ છે, શું એ અનિવાર્ય છે, વિનાશનાં બળો વધારે મોટાં કે વિકાસનાં, વિનાશથી વિકાસક્રમમાં ખસેલ પડે છે અને પડે છે તો કેટલી હદે, શું સંઘર્ષ એ જ જીવનનો નિયમ છે કે પ્રેમને પણ એમાં સ્થાન છે અને છે તો કેટલા પ્રમાણમાં, કાળના પ્રવાહ સાથે સંઘર્ષ વધે છે કે ઘટે છે, આ વિનાશને વિકાસની કેઈ બીજી બાજુ છે કે કેમ, અને લે વિનાશના ઘોર રસ્તે અથડાતો ફૂટાતો વિકાસ થવાનો હોય તો તે કઈ જાતનો હશે, વગેરે અનેક પ્રશ્નો માનવમનમાં સ્ફુર્તા કરે છે અને સ્ફુર્તા જ રહેશે. વિનાશનાં બળો જોર પકડે ત્યારે આ સવાલો પણ વધુ જોરદાર બને એ સ્વાભાવિક છે. આ સૌનેટમાળામાં લેખકને સંમાન્ય એવા એનો આજો હકેલ કરવાનો યથાશક્તિમતિ પ્રયત્ન થયેલો છે.

માણની યોજના એવા પ્રકારની છે કે એમાં વર્તમાન યુદ્ધને વિનાશના પ્રતીક તરીકે લઈને, મૃત્યુ કરતાં જિંદગીનાં બળો વધારે જોરદાર છે એવાં પ્રાકૃતિક સાથે, આ વિનાશ દુર્ભાગી છતાં વિકાસનું અનિવાર્ય અંગ છે એમ પ્રતિપાદિત કરી, પ્રદીપ્ત પુરુષાર્થ દ્વારા માનવ-સમાજ ભવિષ્યમાં આજે અકલ્પ્ય એવી રિક્તિસિદ્ધિઓ મેળવી શકશે એવી શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. સંઘર્ષથી પ્રેમ તરફ અને વિસંવાદથી સંવાદ પ્રતિ વિશ્વ ગતિ-અદ્યતન થીમી છતાં શોકસ રૂપે-કરી રહ્યું છે એવી માન્યતા પણ એના મૂળમાં છે. આ કવિશ્રદ્ધાનું પ્રકૃતિનિરીક્ષણ, ઉત્કાન્તક્રમ, અને વૈજ્ઞાનિક સત્યોના આધારે યથાશક્તિ નિરૂપણ થયું છે.

સૌનેટમાળાની ક્રમબદ્ધ યોજના નીચે મુજબ છે:

૧—૮ વિશ્વયુદ્ધનાં વર્ણનો.

૯—૧૫ મૃત્યુ કરતાં જિંદગીનાં બળો વધુ જોરદાર છે તેમજ પ્રકૃતિના પલટાઓ-માંજ વિકાસનાં બળ છે એવો અનિવાર્ય ધારની વિચારશ્રેણી.

૧૬—૨૮ સંઘર્ષમાંથી પ્રેમ પ્રતિ વિશ્વની ગતિ તથા જગતસંસ્કૃતિની આછી રૂપરેખા.

૧૯—૨૩ જગતના ભાવિ વિકાસનું શ્રદ્ધાન્વિત દેશનાચિત્ર.

૨૪—૨૫ વિશ્વજીનનો સંવાદ અને અચર પરમ પ્રકૃતિતત્ત્વને સંબોધન.

‘વિનાશ મહીથી વિકાસ વિતરંત જીવનકલા’

વારુણી-ફાસીઝમનો ઉદય [૧]

(પૃથ્વી)

વિનાશમય વારુણી જગતયુદ્ધ ઉન્માદની
વધે વિષમયી, દિનેદિન સ્ફુરંત સૂત્રો નવાં,
પ્રતાપબલનાં પ્રદર્શન થતાં રહે, કાનૂનો
ઘડે ફરજિયાત સૈન્યભરતી તણાં રાષ્ટ્ર સૌ.
નૃશંસ, વિજયેષ્ઠ, મુઠ્ઠીભર મૂડીમંચાલકો,
અન્તણ, અણબૂઝ, આર્ત જનતા વિષે સેવકો-
તણા ધરી સુછન્નવેશ વિચરંત, વાગ્જનથી
કરી સકળ મોહબદ્ધ જનતા પ્રજ્ઞનાયકો.

ઋતુસ્થિત, સુજાન ચિંતક તણા વલોપાત ને
વિરોધસ્વર દાળી દૂળવી કઠોરતાશાસને,
કરી અગર રુદ્ધ, યૌવનપ્રદીપ સત્ શૌર્યને
દિયે વહન વક્ક, કલાન્ત શ્રમણવી બેકારની
અગણ્ય, ગણબદ્ધ, સન્નિજત, સશસ્ત્ર સેના રચી,
ભયાનક લગાઈ ભ્રાતતાણી ભ્રાત સાથે મચી.

૧૯૪૨

વારુણી-મંદિરા, ફેફ. ફાસીઝમનો ઉદય તથા વિકાસ મૂડીવાદી સંગઠન અને રાષ્ટ્રીયતાના નામે
પોકળ પ્રચારને આભારી છે. ૩. પ્રતાપબલનાં પ્રદર્શન-સંઘન્યાયામો, સૈનિકાની દૃષ્ટિ, સશસ્ત્ર યુદ્ધના
દેખાવો જોઈએ. ૪. મુછપ્રવેશ-ઢોંગનો સારીરીયે મારણ કરેલો જિજ્ઞાસુ. ૧૨. દિયે વહન વક્ક-અવળું વહન
આપે છે, ઊંધે રહે છે.

પોલાંડનો પરાજય [રા

(પૃથ્વી)

વિમાસણ વિષે હતું સકળ વિશ્વ, મંત્રીગણો
મથી પણ રહ્યા વિનાશ નજરે ચડ્યો ખાળવા;
અચાનક ઉઠી ભભૂંકી દવઝાળ પોલાંડ પે,
વિના કંઈ જ જાહિરાત્ અનિલયાન ધૂમી વખ્યાં
અલત્ અપલ પલીટ્ઝ્કીંગે અગનગાંબ વર્ષાવતાં;
ટપોટપ હઠાત્ વિનાશકર છત્રીદળ ભિતર્યા,
તડૂકી ઝટ ત્રાટક્યાં વિદ્રુતવેગ પાન્ઝરદળો,
ગળાઈ ગયું રે ! અશેષ ખસ બે જ સમાહમાં.

ખલાસ નગરો સમૂહ, સ્મૃતિશેષ શોભાસ્થળો,
રહી વરસી વીજ ઉઘ્ર પ્રલયંકરી વારસો—
પરે, હત હતાંશ સૈન્ય થયું છિન્નવિચ્છિન્ન ને
વિમૂઢ જનતા વ્યથાવિકલ નાસતી ચોદિશે.
કરાલ થમહૂત નાત્સીદલ વિસ્તર્યા, જીવતું
સ્વદેશ તાણું સ્વપ્ન માત્ર દિલમાં રહ્યું ઢાઝતું.

૧૯૪૨

પોલાંડ પર થયેલા અચાનક હુમલાનું—ઉઘ્ર ખામ્બવર્ષા અને વેરણછેરણ નાસતી જનતાનું—ચિન્ન,
મ. પલીટ્ઝ્કીંગ—વિજળીના વેગે ધસારો. ૭. વિદ્રુતવેગ—ત્વરિત વેગવાળાં. પાન્ઝરદળો—એ નામે પ્રખ્યાત
ઘોડા લોખંડી શિસ્તખંડ હુકડીઓ. ૧૧. છિન્નવિચ્છિન્ન—વેરણછેરણ. ૧૪. સ્વદેશનો તે નાશ થયો,
પણ તેનું સ્વપ્ન—કેરીથી સ્વદેશ સર્જવાનું સ્વપ્ન—રાષ્ટ્રભક્તોના દિલને દઝાડી રહ્યું છે.

ફ્રાન્સનું પતન [૩]

(પૃથ્વી)

વસન્તઋતુની વિરાજિત વસુંધરાસંપુટે
અધૂકડી, સરાગ સંજીવનછાંટ, તેવે ધસ્યાં
હડૂડહટ દામિનીચપલ નાત્સીધાડાં, ઢળ્યાં
પ્રવાતધનવિદ્યુતાર્ત તરુ પેર હોલેન્ડ ને
સદૈવ રણભૂમિ ઉષ્નસમ ણાપડું બેલ્જિયમ;
થયું ભસમસાત એક દિનમાં જ રોટ્ડમ.

ભળી દગલળાજ પંચમ કંતાર, તાબે થયા
પ્રરક્ષક વિમૂઢ બેલ્જિયમતણા, ધખ્યાં પાન્ઝરે
વિલીધણુ જીવાળ શાં, ત્વરિત ફ્રાન્સ ધૂમી વળ્યાં;
નડયાં નડતરો નહિ, નદજલે ય ટેન્કો કુદ્યાં,
વિનાશકર સાણુસાપકડ મધ્ય ધૈરિય પડ્યું;
પડ્યું વિપુલ આદ્ય કેન્દ્ર પૃથિવી તણી કાન્તિનું.

સમત્વ અહીં બંધુતા અવશ, સ્વપ્ન સ્વાતંત્ર્યનાં,
તમિસ્ર મહીં ઘોર તારક જ્વલંત આદર્શના.

૧૯૪૨

૫. સદૈવ રણભૂમિ—અંગ્રેજીમાં જેને ‘બક્ષર’ રોટ કહે છે તેવી, દરવાનના હાંપ જેવી, બેલ્જિયમની રિધિનિ હોઈ તેને વારંવાર રણભૂમિ ગનવું પડે છે. ૩. પ્રવાતધનવિદ્યુતાર્ત—વંદોળ, વર્ષાઝડી અને વીજળીના એકસામઠા ધસારાનો ભોગ બનેલાં. ૧૩-૧૪. Liberty, equality, fraternity—સ્વાતંત્ર્ય, સમત્વ, અને બંધુતા એ ફ્રાન્સીસી કાન્તિનું મુખ્ય મૂલ્ય હતું. એ ત્રણેય લાચાર થઈ પડ્યાં. આ પરાજયની ઘોર રાત્રિમાં માત્ર આદર્શ રૂપી તારો જગ્યા કરે છે.

રૂસ પર આક્રમણ [૪]

(પૃથ્વી)

મહાવિજયધૃષ્ટ સાધનસુપુષ્ટ સેનાનીઓ
કરી વિક્ષણ સંધિ રૂઠી ઝટ ત્રાટક્યા રૂસ પે,
તમિસ્રતિમિરે અચાનક પ્રમત્ત પાન્-અરુદળે
મુકી દવડહોટ કૈંક શત મૈલના મોખરે.
ભયંકર ઝડી બધે વરસી ઘોર જાંગર ઉડ્યાં,
વિરોધ વસમા ઉવેળી દ્રુત ટૅન્કઘાડાં ધસ્યાં,
સમુદ્ર મહીં યે મચી ડુબકડિશ્તીઓ કારમી,
નલે સ્થળજળે બધે તડિતતાંડવો રુદ્રનાં.

હતાશ જગતે પરાજયઘડી ગણી રૂસની,
બનાવ બનતા લહ્યા સભય સાન્દ્ર આશ્ચર્યમાં,
પડ્યું, અવ પડ્યું; વિષાદઘડીઓ વહી ને ગઈ.
વિરાટ સવળ્યો, ઉઠ્યો, ખુટલ ઘાની મૂછાં વળી,
સ્વદેશ-દિલદાઝ જીવતી દિવાલ ખડ્કી દીધી,
પ્રતાપ-બલ-ભેમ-ઓજસની પાળ બાંધી લીધી.

૧૯૪૨

રૂસ પર થએલો આક્રમણ ધા, અને તેમાંથી કળવળીને ભેડા થએલા એ વિરાટ દેશનું આક્રમણ,
૧૦, સભયસાન્દ્રઆશ્ચર્યમાં-ભય સાથે ખૂબ નવાઇથી ૧૨, ખુટલ ધાન્ડગલખાણ: સંધિલંગ કરાને
અચાનક હુમલો થએલો તેથી, ૧૩ સ્વદેશની જેના દિલમાં ઢાઝ-પ્રીતિ-છે તેવા રાષ્ટ્રભક્તો રૂપી જીવતી
દિવાલ રચી દીધી.

પ્રસુત પ્રાણ જાગ્યા [૫]

(શુદ્ધબંધ)

પૃથ્વીના પ્રસુત પ્રાણ રૂઢ આજ જાગ્યા,
દીપ પાત્ર છે ઝળી જતા થડીક આગ્યા;
હવે શી હાર! હારતાં ચ ગિરીગિરીને લહે,
વજ્રટંક પે વિરાટ છાતી ઊછળી પડે;
સહે હલ્લર ઘાવ, ધીબતી ધરા કરે,
આગમાં ઉભાણી મસ્ત સ્ફૂર્તિથી સ્વયં લહે,
હડી હડી, વળી વળી, ધર્મે છ દુરુમનો પડે.

શત્રુને નથી વિરામ, જંપની થડી ચ ના,
પીઠ પાછળે હમેશ ગેરિલાની વંચના,
અચિત્તવ્યા ધમ્મી ધમ્મી શરીર કરલ આચરે,
પ્રાણ કેરી આહુતિ અનેક રૂઢગીને ધરે,
નથી નિશા, નથી ઉપા, અખંડ સૈન્ય આથડે.

ટંક ઝાંખરો, દળેદળો વિરાટ મોરચે ખસે, ધસે,
નવીન વ્યૂહ સાધુસા રચે; ચમ્ ચળી રહે છ પૌરુષે.

૧૯૪૨

જન્ય યદને અટુમ્બુકસ, ૫, ધીબની ધરા—જે નામે પ્રખ્યાત ચએલી દુરુમનના લાવચ્ચં જના પ્રેરણાનો સમવેરોનો સમુદો નાચે કરવાનો નાનિ. ૬. ગેરીલાઓ આગળ વધના દુરુમનોની પીઠ પાછળરની દુરુમના કરે છે. ૧૪. સાહુસા—જે જાની સાધુસા જેવી યુદ્ધની વ્યૂહરચના. ચમ્—એના.

વીરશ્રી [૬]

(૫૧૧)

‘પ્રવીર ઉઠજો, સ્વદેશ લયમાં’ની હાકલ પડી,
દિલેદિલ અપૂર્વ લવ્ય થનકી રહ્યાં સ્વાર્પણો;
સ્વયંસ્ફુરિત ભાવનાની ભરતી થડી, સૈનિકો
વહુંત અવિરામ વ્યૂહદલખદ્ધ, કારીગરો
નવીનતર સાધતા સફળતા સમુત્પાદને.
જુવાન, મઝદૂર ખેડુત, ખુર્જાને સ્ત્રીજનો,
કિશોર પણ અર્પતા સકળ શક્તિના સારને,
અખંડ હિલચાલ, ગોઘ દલટચા ખમ્ ઉત્સાહના.

પ્રણાલિ પ્રકટી નવીન, બલ શિસ્ત ને શાંતિના
અપૂર્વ ઇતિહાસ, અશ્રુત પ્રભાવ ધૃતિશૌર્યના;
હઠાવી દીધ હૂણને સમરક્ષેત્ર ભાસ્કો થકી,
ધકેલી ચમઘાડ ઘોરતમ સ્ટેલિનગ્રાડથી.
કૃતાન્ત, ત્રિકરાળ, ઘાતક, ધરાર રોકી ધરી,
શિકસ્ત પણ આપતી અબળ વાહુ વીરશ્રી ખરી.

૧૬૪૨

ફસની આખાલવૃદ્ધ સમરત જળતાના મહાપ્રયત્નનું ચિત્ર. ૧૦. ગૂણને-અર્થનેનો એમની કુરતાને
હોયે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ હૂણ્યોકો સાથે સરખાનવામાં આવે છે. ૧૩. ધરા-હઠપૂર્વક. ધરી-ધરાચાલ્યો.
૧૪. શિકસ્ત-હાર.

ભાવનાચિત્ર [૭]

(સ-ધરા)

ભિલું છે અદ્રિ જેલું અડગ, નહિ પડે, ને પડે જો કદાચિત્,
તો યે ના હ્રમ થાશે મનુજહૃદયથી ભાવનાકેરું ચિત્રઃ

—ઉત્કર્ષોના પ્રયાસો, જગતવિપમતા ફેડવાના વિમર્શ,
આદર્શો સર્જવાના નવલ વિપુલતા વર્ગભેદો વિહીન,
વિજ્ઞાનોના પ્રકર્ષો, અળલતર સમુત્પાદનોના પ્રયાસો,
રાષ્ટ્રોના સંઘ રૂપે સકળજગતઉત્થાન કેરા સુયોગો;—
સંભારી સ્વપ્નસિદ્ધિ પુનરપિ મથશે માનવીળાલ મુગ્ધ,
વ્યાપી રૂહેશે ત્રિખંડે ઉદય અચલ આ અદ્રિએથી વિદગ્ધ.

બેટાં બેટાં નદોનાં ગહન વહન પેટાળમાં પૃથ્વી કેરા
આદ્યાં જાતાં સરીને, પુનરપિ પ્રગટે દૂર સૌ રમ્ય રૂપ;
ઊંડાણોમાં સરતાં નજર નવ ચડે એહ શું છે વિલોપ?
લાવી આપે પ્રતાપી અકલિતંગુણ ભૂગર્ભનો ચારુ આપ.
હોમાઈને હુતાશે ધરત વિહંગ દૂમા નવી યૌવનશ્રી,
લોપાતાં નવ્ય રૂપે અધિક સુહવશે ભવ્યતા આ જનશ્રી.

૧૯૪૩

૯-૧૪. બેટાં બેટાં-નદીઓનાં બેલ કેટલીક વખત જમીનમાં ઊતરી જઈ ધણે દૂર આગળ
નીકળે છે. ઇંગવદી નદી આ રીતે ચાકના હુંગરો નીચે ઘણા માઈલ સુધી વહે છે. ૧૩. દૂમા-એ નામનું
પૌરાણિક પંખી. એમ મનાય છે કે એ સજાગી મરે છે ને એની રાખમાંથી નવું પંખી જન્મીને ઊડી જાય છે.

પ્રતીપ વહન [૧૦]

(પૃથ્વી)

પ્રતીપ વહને વિભૂતિ સરી વિશ્વઉત્કર્ષની
કહે જગ લલે, નિહાળું મહીં ભૂર્વ આદર્શની
છટા વિકસતી જતી અતિ નિગૂઢ રૂપે લસી,
વિરોધપ્રતિકારથી અધિક પ્રાણ સંચારતી.

અનાદિ અધમર્ષણોની સરણી સરે દ્વંદ્વમાં,
સદા ઝગડતાં રહે જ બલ ઉચ્ચ ને હીનનાં,
સનાતન સુદૃષ્ટ આ નિયતિ પિંડપ્રહ્લાંડમાં,
દિલેદિલ અને વિશાળવયુ વિશ્વના ચોકમાં.

વિરોધ વધુ ઘોર તેમ બળ ઉચ્ચ કેરાં બઢે
પ્રદીપ નવ જોમ-સંગઠન-પ્રેરણાના બળે,
નવીનતર શૃંગને સ્પર્શતાં સમુત્પાદનો,
વિશિષ્ટતર લવ્યતા, વિમલતા વરે સ્વાર્પણો.

મહાનદ સદા વહે પલટતો દિશા પંથમાં,
પ્રતીપ વહનોની થે ગતિ અખંડ આનંદમાં.

૧૯૪૩

અગાઉના સોનેટનો પ્રત્યુત્તરધ્વનિ. ૧. પ્રતીપ વહન-અવળું બેળ. ૫. અધમર્ષણોની સરણી-અધમર્ષણ નામનો મંત્ર પાપનો નાશ કરનાર ગણાય છે. આ સરણી પણ પાપ-કુપ્તતા-નો નાશ કરનારી છે. દ્વંદ્વમાં-સત્યઅસત્ય, શુભઅશુભ એવાં જોડકાંઓમાં. ૭. સુદૃષ્ટ-અંતે શુભ પરિણામી યોજના-વાળી. ૬-૧૩. યુદ્ધ દરમિયાન સંગઠન, વ્યવસ્થાશક્તિ અને માલતું ઉત્પાદન ખૂબ પ્રમાણમાં વધે છે. આત્મજોગ પણ ઉચ્ચતાને પામે છે.

નિસર્ગ નીરખો [૧૧]

(૫૪૫)

નિસર્ગ નીરખો—મચી હલચલો, વિનાશો અને
પુનઃ પુનઃ સર્જનો, સમર મૃત્યુ ને જિંદગી—
તણા—વિપસુધામય દિલ્લપુષ્પની વેલડી,
અભિન્નદ્રવ્ય અર્ધનારીનટની રમે બેલડી.

વિનાશ મહોંથી વિકાસ તણી સ્ફૂર્તિ ફાલી ફળી
પ્રણાશપથ પે વળે, નિયતિચક્ર આલ્યા કરે;
તથાપિ અદકી નકી પ્રબલ મૃત્યુથી જિંદગી,
સદૈવ વિકસી શકે વિટપ સ્વરૂપ બે ગીજંથી.

ગળે સમયસિંધુ દેં નગર; દેશ ને સંસ્કૃતિ,
કરે હૃદય આર્દ્ર છો ઈતિ-હ-આસ કેરી સ્મૃતિ,
પરંપરિત વેલ આ વિકસતી જ માનવ્યની,
સદોદ્યત ધરી રહે સુભગ ભેટ સત્ નવ્યની.

વિક્ષોપ થકી છે વિશેષતર વિશ્વની તાજગી,
પ્રકુલતર મૃત્યુથી પમરતી રહે જિંદગી.

૧૯૪૩

વિનાશમાંથી વિકાસનું દર્શન કરાવનાં નિસર્ગ વસ્તુ: ૩-૪. વિપસુધામય—કુદરત ઝેર અને અમૃત—
મૃત્યુ અને જીવન—ની બેવડી પાંખડીઓવાળાં ફૂલોની વેલ છે. અર્ધનારીનટદેશર જેવી આ બેલડીનો
નાચ થયા જ કરે છે. બીજા ભાગમાં કહીએ તો સર્જન અને પ્રલય એક જ સિકાની બે પાલુઓ છે.
૧૩-૧૪. વિનાશ કરનાં વિકાસનાં—મૃત્યુ કરનાં જિંદગીનાં બગો વધુ ભેરદાર છે.

પ્રકૃતિચેતના [૧૨]

(પૃથ્વી)

વિલોપપલટા વિષે પ્રકૃતિચેતના સંચરે,
બધે નજર નાખતાં દગ પરે વિનાશો ચડે,
મહાન જીવ અદ્વપને ભરખી આપ જીવે, મચી
પરસ્પર વિનાશ કેરી ઘટમાળ, કેવી રચી
અનન્તદિશ આકૃતોની જગચક્ર કેરી પ્રથા ?
હણી બહુ હણાય, ને કુદરતે હણે કેટલાં !
પ્રણાશ તણી કારખી કરણી પિંડપ્રજ્ઞાંડમાં
પ્રકીર્ણ પસરી રહી અવનિ, આભ ને અખિમાં.

પુરાણ લખ પ્રાણીઓ પ્રણળ પૃથ્વીપેટાળમાં
અનેક ગતપ્રાણ, છેક જ અશેષ આજે થયાં;
ખગો, તરુવરો, અસંખ્ય લઘુ કીટ, જીવાણુઓ,
નલે, સ્થળજળે ખલાસ રમતી થઈ સૃષ્ટિઓ.
નવીનતર સર્જનો વિતરતી પ્રણાલી વડી,
અખંડિત વિકાસના પથપરે રહે પાંગરી.

૧૯૪૩

૧. મોટા જીવો નાના જીવોને હણીને ચોનાનાથી વધુ મોટા જીવોથી હણાય છે. વળી કુદરતનું કાળ-ચક્ર તેો નાનામોટા બધા જીવોને હણે છે. ૬-૧૦. જૂના સમયનાં કદાવર પ્રાણીઓના અવશેષો આજે પણ ખરફી જવાએલા પ્રદેશો ખુદ્દા યનાં મળી આવે છે, તેથી સમભય છે કે પૃથ્વીના પડ ઉપર અનેક ફેરફારો થયા છે. ૧૩-૧૪. નવાં નવાં સર્જનો પ્રકટાવ્યા કરતી ન્યતની પ્રણાલી અખંડિતપણે વિકાસ-માર્ગ પર પ્રગતિ કરી રહી છે.

સંસૃતિ [૧૩]

(પૃથ્વી)

ખરે ગગનતારલા, ગિરિ ઘસાય, અંભોધિનાં
રણો થઈ જતાં, પ્રચંડ પલટા વિષે વિશ્વ આ
સદા બદલતું રહે બદન, રૂપ ને આકૃતિ.

અનાદિ અવિનાશ ચેતન વિરાટની સંસૃતિ
ધરે વિવિધ રૂપ ને કંઈ નવા પ્રયોગો કરે,
સ્વયંપ્રકટ સ્ફૂર્તિ એમ બહુ વ્યક્ત થાવા ચહે.
પુરાણ પથ લોપતા અવનવીન ચીલા પડે,
નિરંતર વિકાસનાં પ્રથિત ણીજ એમાં જડે.

ખરે સુમન પાંચ-તો દસપચાસ ણીલ્લં ણીલે,
મરે જીવ અનેક ત્યાં શતસહસ્ર જન્મી રમે,
ભમે, ફરી શમે, અનન્ત ઘટમાળ આલ્યા કરે.
અખંડ, અવિરામ, અદ્ભુત વહંત જીવનનદી,
અકલ્પ્ય મહીં સૃષ્ટિ બુદ્ધબુદ્ધ સ્ફુરે, હસે ને ખસે;
સનાતન પ્રપાતમાં સતત ઇન્દ્રિયાપો લસે.

૧૯૪૩

૪-૮. પ્રકૃતિની ચેતના નવાનવા પ્રયોગો કર્યા જ કરે છે. ચાપેલાંને ઉપાધીને વળી નવાં સ્વરૂપો
ધડે છે. આ રીતે તે વધુ ને વધુ પ્રકટ થવા માગે છે. આ પલટાઓમાં જ વિકાસનાં બીજ રહેલાં છે. ૬-
૧૪. પાંચ મરે છે તો પચાસ જન્મે છે. જીવનની નદીમાં અનેક સૃષ્ટિઓ પરપોટાની માફક હરેફરે છે
અને ફૂટે છે, પણ નદી તો પોતે સનાતન છે. એના ઘોષમાં મેઘધનુષ્યના રંગો—સૃષ્ટિનાં સુંદર સ્વરૂપો—
સ્ફુર્તિ જ કરે છે.

૬૬ [૧૪]

(શિખરિણી)

નિસર્ગે સંઘર્ષો, ત્યમ ઝળકતા માનવજગે
વિનાશોના ઝંઝાનિલ, પસરતા ભીષણુ યગે;
ઉથાપે થાપ્યાને, ઉલટપલટાવી ગતિ બધી
કરે રાષ્ટ્રો કેરી વિવિધ સરણીને વિષમથી.

વિષાદોના વહ્નિ મહીંથી વિલસી સૃષ્ટિ નવલી
નવોદલાસે પાછી વિકસતી રહે બે'ક બવળી;
સિકંદર ને જંઘિસુ બહુબહુ થયા ને વહી ગયા,
હસી સૃષ્ટિ બેકે હૃદયત્રણ થોડા રહી ગયા.

સુસંપે'ઉત્થાનો અધિક ઉજવે રાષ્ટ્ર સઘળાં
ભલે સુરો ગ્રાહે, જગતવહનો છેક અવળાં;
અહિંસા સંઘર્ષો મહીંથી પ્રકટે, ઝેરથી સુધા,
નથી સીધી સાદી વરી જગતને આ વિમલતા.

મહાદ્વંદ્રો વચ્ચે વિકટ તરતી વિશ્વતરણી,
વિરોધાભાસોમાં સતત સરતી સત્યસરણી.

૧૯૪૩

કુદરતના સંઘર્ષો માફક માનવજગતમાં વિગ્રહના વિનાશો—સિકંદર અને જંઘિસખાં જેવા વિજે-
તાઓ—આવે છે અને ભય છે, પણ એ સંઘર્ષો વચ્ચે ટકી રહીને સૃષ્ટિ પાછી પ્રકુલ થાય છે. સંઘ-
ર્ષોનાં મંથનોમાંથી જ અહિંસા રૂપી નવનીત પ્રગટશે. દુઃખીતાવિરોધાભાસોની વચ્ચે જ કયાંક સત્યનો
વાસ હોય છે. ૬. બે'કબવળી—અથમથી વધુ બહોળા સ્વરૂપે.

આંધી [૧૫]

(સમ્બરા)

વિશ્વોના ગોળ કૂટે, ગ્રહગણ ગળડે, ધૂમકેતુ વજ્રે,
ને આખી યે ધરિત્રી ધણધણી ઉઠતી કારમા કમ્પનોથી,
અદ્રિના શૃંગ તૂટે, સરિતગણ છળે, વાયુનાં વહેણ ગાળે,
સિંધુમાં આલ ફૂળે, સકળ દિશ તણી ચેતનાઓ હરાતી.

શું આ અંધારસેના, ચમગણ ઉમટયાં, સૃષ્ટિનાં પાપ રૂઠયાં ?
વહ્નિઓળે પ્રવ્રજે અસત-સત તણા પુંજને એકસાથે;
વિશ્વે આંધી ચડી, કે પ્રલય શરૂ થયો, કાળ કોખ્યો કરાલ,
કે આ સંઘર્ષભૂમાં મતિ, ગતિ યિર ના માનવીનાં રહે છે ?

ના એ આંધી, નથી એ પ્રલય, નહિ વળી કાળ કોખ્યો કરાલ,
ઉત્કાન્તિની સવારી અહમ અજય એ વિશ્વમાંગલ્યભર્યા;
આજે એનાં મુખે છે કપરી પ્રસવની વેદના ને અશાંતિ
જેથી સંશુલ્ભ લાસે તદ્દપિ અગહળે ભાવિ એનું પ્રસન્ન.

એની કૃષ્ણે વ્યથા ને વિપદ વરસતાં છો, સમુત્થાન કેરી
આવી સાચી મુનેરી, મનુજ હૃદયના ઐક્યની એ જ કેડી.

૧૯૩૨

મુઠને અંને અનિવાર્ય રીતે કાન્તિ આવે છે. આથી કાન્તિ પ્રસવની વેદના જેવી છે, પણ તેનું ભવિષ્ય પ્રસન્ન અને ઉત્તમવળાંકાય છે. વ્યથા અને વિપદથી લહેલા એના માર્ગે જ માનવસમાજનું ઐક્ય આવવાનું છે (આહો ઉત્કાન્તિ શબ્દ કન્તિના અર્થમાં વપરાયો છે). ૬. એની અગ્નિજાળમાં ખરાજ વરતુઓ સાથે કવચિત સારી વરતુઓ પણ નાશ પામે છે.

શ્રદ્ધા [૧૬]

(શિખરિણી)

પશુ, પંખી, જીવો, જનજન લહે, રાષ્ટ્ર ઝગડે,
લહે આ સંસારે જડ અજડના વિગ્રહ જડે;
પ્રભો, શ્રદ્ધા મારી તદ્દપિ વિલસે દિવ્ય કરુણા
ગદાં પ્રહાડોમાં પસરી રહી જે એકમયતા.

વિરોધી સ્વાર્થોના વિષમતર વ્યૂહો દગ ભરે
લહે, કો કો હૈયે પણ રમી રહી ઐક્યસ્પુરણા;
દ્રવંતાં છો થોડાં, ઉર દ્રવી જશે અન્ય સઘળાં
અને અંતે વિશ્વો ધળકી ઉઠશે એક જ સ્વરે.

પ્રભો, દષ્ટિક્ષેત્રે સમદરસપાટી ખળભળે,
પરંતુ ઊંડાણે અતલજલ એ શાંતિ ધરતાં;
લહે, ઝૂંઝે સ્વાર્થે તિમિરવશ આ સૃષ્ટિ, તદ્દપિ
જરા ઊંડે જોતાં સહુ ઉર દ્રવે એક જ રસે.

દયાની, પ્રીતિની જગત ભરી ગંગા વહી જતી,
રમે આછાઘેરાં શુચિ ઝરણુ એ સર્વ ઉરમાં.

૧૯૩૨

૭-૮. આજે લહે થોડાક મહામાનવોનાં હૃદયો જ દ્રવિત થતાં; પણ સમય જતાં આખું વિશ્વ
કરુણાથી છવાઈ જશે. ૮-૧૪. સમુદ્રની સપાટી ઉપરઉપરથી કુબ્ધ-હોય છે, પણ એના ઊંડાણમાં
શાંતિનો વાસ છે; તેમ સૃષ્ટિના સકળ જીવો સ્વાર્થવશ લહે છે, છતાં સૌના હૃદયમાં ઊંડેજાંડે પણ દયા
ને પ્રીતિનો વાસ છે.

મધુ [૧૭]

(પૃથ્વી)

કહ્યું કવિજને ભલે 'પ્રકૃતિ રક્ત દંતે નળે'
મર્યા સકળ જીવ આપસ મહીં મહા ઘર્પણે;
અપૂર્ણ પણ સત્ય જો, વિકસતી જતી જિદ્દગી
વિશેષતર ઊર્ધ્વ તેમ ક્રમ આ ઘટે, ને ક્રમી
થતાં દિનદિને નવીનતર પાંગરી રહે અહીં
પ્રણાલિ પ્રણયો તાણી, સ્વજનસ્નેહ, સૌહાર્દની.
પરસ્પર સુમેળથી પસરતી જતી જાતિઓ
રથે જનપદો, સ્વદેશ, જનસંઘ સમ્પ્રોતણો.

મરીચિ જ્યમ ભાનુનાં ઉદયતેજપ્રસંદને
તુપારદલવાદળો ત્વરિત ના ઉશેરી શકે,
પ્રભા અધિક ખીલતી નડતરો હઠાવી હસે,
સરોવરજલે સુવર્ણદલ પદ્મપુજે રસે.
પ્રતાપ શુચિ, પુન્ય આ પ્રણયનો વધીને, બધું
ધરાતલ કરી પ્રપ્રુલ્લ વરસાવી રહેશે મધુ.

૧૯૪૩

સર્વિનના સિદ્ધાંતને પ્રતિપાદિત કરતી ટેનીસનની ઉક્તિ છે કે: Nature red in tooth and
claw; પણ વિકાસક્રમ જીવનસંઘર્ષથી ભરપૂર છે, છતાં સંઘર્ષમાંથી જોની ગતિ સંવાદ તરફ છે. સંઘર્ષ એ
સંપૂર્ણ સત્ય નથી. વિકાસક્રમની પ્રગતિ સાથે પ્રેમનો સિદ્ધાંત પણ પ્રગટ પામ્ય છે અને એ પ્રતિદિન વધુ
જેરદાર થતો જાય છે. જોકે આ ગતિ ઘણી ધીમી છે, જોમાં આવરણો પણ આવે છે, છતાં જોનો
આખરી વિજય નિશ્ચિત છે. ૬. મરીચિ-કિરણો ૧૦. ના ઉશેરી શકે—એક સાથે દૂર ન કરી શકે.

જગતસંસ્કૃતિ [૧૮]

(શાફ્ટલવિક્રીડિત-સંઘરા)

ઉત્કર્ષે અજવાળતી જગતને સિંધુ અને ગંગનાં
તીરે સંસ્કૃતિ વિસ્તરી, રસવતી એ નીલની ગોદમાં
કીધી પૂર્તિ, વિશાળતા વરી રહી તૈગ્રીસ-યુક્રેટિસે,
રેલંતી પથરાઇ પ્રેમભર શી પીળી નદીના પટે ?

ફેલાતી મધુવેલ ભવ્ય વિકસી ચાલી યુરોપે, નવા
એતાવ્યા અચલધૃતિ તિમિરમાં વિજ્ઞાનદીપો, મહા
ઉત્થાનોની પરંપરા જગવતી, ગોળાર્ધ ણીજે ગ્રહો
ઉદલાસે કટિસાથ, ને વિપુલતાકેરી રચી શ્રેણીઓ.

અંભોધિ-નભ-અંદ્રિને વશ કરી લીધા, પ્રભા પાંગરી,
પાતાળો તણી એ નવીન ઉઘડી મોટી હવેલી, વરી
રિદ્ધિસિદ્ધિ અમૂલ શ્રીસભર એ સંસારની ચેતના,
પુન્નેમાં પથરાઇ, ઓઘ ઉલટયા શક્તિતણા સામટા.

સંઘર્ષોમાં ટકીને જનગણુમનનાં ઐક્ય અર્પે વિમુક્ત,
ઉત્કાન્તિ ઊર્ધ્વકેરા વિપુલ વિકસતા વૈભવો શીલયુક્ત.

૧૯૩૯

પ્રાચીન સંસ્કૃતિનાં મુખ્ય ચાર મથકો: ભારતવર્ષ, મીસર, બેબીલોનિયા અને ચીન. આ સંસ્કૃતિઓ નદીનાં મેદાનોમાં વિકસેલી હોઇ તે તે પ્રદેશની મુખ્ય નદીઓ દ્વારા તેનો અહીં નિર્દેશ થયો છે. સંસ્કૃતિના પ્રવાહોના આ મહાનદને એકમય થઇને વહેતો અને યુરોપમાં થઇને અમેરિકા તરફ આગળ વધેલો વર્ણવ્યો છે. તૈગ્રીસ-યુક્રેટીસ—જૂનું બેબીલોનિયા, હાલનું મેસોપોટેમિયા, તેની મુખ્ય નદીઓ પીળી નદી—ચીનની હોઆંગહો નદી. ૮. કટિસાથ—માતા બાળકને કૂદ ઉપર તેડે છે તેમ.

ઉત્થાન [૧૬]

(જાવ્યા)

મંત્રારોની સુધાતાં સુખમ ઝરણને ગ્રોધવાને મથેલા
વીરોએ વાયુ ખેડ્યા, અનલનલ દવા ઝિંધુના નાગ હીધા,
અગ્નિનાં શૂંગ ખૂંટ્યાં, ગદન ગિરિવેગ ગોરવે નેર હીધા,
ભૂમિથી અર્ધુરોને સુખમય સુક્રો ટાંગ મહેલા બતાવ્યા.

પૃથ્વીપેરાગ ગ્રાપી અલકનગરીએ શાનુકોપો ધેડેલ્યા,
અગ્નિનાં મુલે નરવો વગ કરી વરતી ગૃહ હોવાં રહુન્થો;
વિનાનોને વધાર્યાં, નિનનિત નવલા ત્રિદિભંગર ખોડ્યા,
સ્વપ્નાદગ્રોની ત્રિદિ પ્રકટ હરી મનોભાવને મૂર્ત હીધા.

ઉપાદેહાં ગળો આ સરગન નવલાં, ભવ્ય કન્યાન મારો,
નાના ગોળો વટાવી અપરિમિત વિષે શ્રીર વિન્નાર માથે;
પશોનાં, અગ્નિઓનાં, જનપદલિનનાં, ગંધેના શાધુનાં ચે
તોડી, ફોડી, વઢોડી પ્રહુદિત પગલે સુકા સંચાર થાયે.

શુન્કો ક્યાં? અમ્મ કુખ્યાં, વિષદ વિષમનાં મૈન્યતાં મૈન્ય શંભ્યાં,
પોઢેલા ગ્રાણુ બાવ્યા, પરિમલ પ્રકટયા, માનવીનાવ મહેક્યા.

પ્રતિકૃતિ [૨૦]

(સંખ્યા)

હૈયાની હૂંફમાંથી નવલધવલ સંસ્કારની સૌરભોનાં
સંચી મંચી મધુ, ને કનકકળશ રેડી દીધા ખંડખંડે;
આત્માની ભવ્યતાના નિરવધિ ગહનેથી ગ્રહી રતનપુજે
ઉદઝાસે સૃષ્ટિપાટે અતુલ વિપુલ એ રિદ્ધિ વેરી અમૂલ.

સૌન્દર્યો સ્વપ્ન કેરાં, કરણ મન તણી કલ્પનાના સુહાગો,
ભિમિની પાંખપાંખે પસરી પમરતા પ્રાણ કેરા પરાગો,
સર્વે ઉત્કૃષ્ટ ભાવો જીરવી પચવી, ને સ્નેહયજ્ઞે સુહાવી,
લાખોના ભવ્ય ભોગે મથીમથી મનુજે સંસ્કૃતિને વહાવી.

પોતાની આલ જેવી વિપુલ વિમલતા ને મહત્તા અમાપ-
કેરી જોવા મથે છે પ્રતિકૃતિ સઘળે માનવીખાલ સુખ;
જંપે ના ના જરીયે જગત નિરખવું પૂર્ણતા કેરું પાત્ર,
એમાં તો દેખવું છે નિજ હૃદય તાણું શુભ્ર સંસ્કારચિત્ર.

ઉત્કર્ષો નવ્ય સાધી, અધિક દિનદિને સંસ્કૃતિ ભવ્ય પોષે,
સિદ્ધિ કેરાં સુહાગી અમિત ઝરણ છે વિશ્વના કોષકોષે.

૧૬૪૨

માનવખાલે સંસ્કૃતિનાં ઉચ્ચતર શિખરો સાધ્યાં છે છતાં એને સંતોષ નથી. પોતાના આત્માનું
ભવ્ય ને અમાપ સૌન્દર્ય એ જગતમાં જોવા મથે છે. જગતમાં અપૂર્ણતા હોય ત્યાં સુધી એને જંપ
શાનો ? સિદ્ધિનાં અનેક ઝરણો વિશ્વના ધરધરમાં વહ્યા કરે છે, તો એનો પુરુષાર્થ કેમ નહિ રૂળે ?

વણુઝાર [૨૧]

(પૃથ્વી)

વિભૂતિવણુઝાર આ ગ્રહુદિશે ચ આદ્ય જતા.
ન અંત પરખાય, ના કચહીં ચ આદિ, હીંકયે જતી
સ્વયંસ્ફુરિત માર્ગ પે, નવ જરી ચ જંપે ઘડી,
પ્રકુલ્લ પદલાસ્યનાં પુલક વેરતી પૃથ્વીમાં.
પ્રભાવ પથરાવતી પગલીઓ પડે ઊપડે,
દિશાકુહર સુપ્તમાં રણકતી જતી ઘંટડી,
સજીવન સુયોજના વિતરતી વહે, વિશ્વમાં
રમે છલક રિદ્ધિની, દિનદિને નવી સિદ્ધિની.

સરંત વણુઝાર આ સતતને નિહાળી રહે,
વિમુગ્ધ મનુષ્યાલ સ્તબ્ધકર ભવ્યતાને લહે.
ભલે ન દગ અદ્ય એ ક્ષિતિજને વટાવી શકે,
સર્ળગપટ ચિત્રને અગણખંડ રૂપે ભુએ,
અતીત તાણી અદ્ય ઓળખ, અનાગતે દૃષ્ટિ ના,
પ્રદીપ પુરુષાર્થ તો અગમ ભેદ ના સૃષ્ટિના.

૧૯૪૨

રિદ્ધિસિદ્ધિની વણુઝાર સૂતેલી દિશાઓને જગાડતી ચોદિશ ચાલી ભય છે. એની યોજના મંગલ-
સ્વરૂપ છે. માનવખાલ આને ભલે એના ભેદ ન ઉકેલે, છતાં પુરુષાર્થ એને જરૂર સિદ્ધિ આપશે. ૧૨.
સર્ળગપટ ચિત્રને-સર્ળગ ચિત્રને અનેક હકકારે ભુએ છે-દૃષ્ટિ દંડી અને ભેદમય છે. ૧૩. અતીત-
ભૂતકાળ. અનાગત-ભવિષ્યકાળ.

અંકુતિ [૨૪]

(પૃથ્વી)

વિરાટ ઉરની સ્વયં ઝણઝણ્યા કરે અંકુતિ.
ન તાન નવ તાલ ના સરિગમેય ખૂટે, બળે
અનાહત નિનાદ સર્જનતણા વિભુશ્વાસના,
નિરંતરિત શુંબનો હૃદય કોટિ ધબ્કારના.
અનેક રવ એકરૂપ વિચરે, વિસંવાદની
લગીર ઉઠતી નહિ લહરિ ક્યાં ય, સંગીતની
સુરાવટ મચી રહી અવનવીન આલાપની.

જલપ્રસર, અંતરીક્ષ, પૃથિવીતણા પ્રાણુમાં,
પ્રતિ પ્રકૃતિઅંતરે સ્ફુટ સજીવ સંવેદનો,
અગણ્ય નગરો તણા વિજયઘોષ ને કન્દનો,
વિરાટ જનતા લવે સુખહુળો તણાં સ્પંદનો,
બધા ય રવ તાલ સૂર બનતા મહાળીનના.

સ્ફુરે સુખતણા સ્વરો મધુર ગીતની મીંડમાં,
વ્યથાવિપદ કેરી યે રણઝણી રહે મૂર્છના.

૧૯૪૨

કોટિ હૃદયના ધબકારમય સંવાદિત વિરાટ બીનસ્વયં ઝંકાર કર્યા કરે છે. પૃથ્વી
રીક્ષની સૃષ્ટિઓનાં સ્પંદનોઆ મહાળીનના તાલસ્વર રૂપ છે. સુખના સ્વરો મીંડ દ્વારા
મૂર્છના દ્વારા પ્રગટ થાય છે. સુખહુળના સ્વરોનું દેખીતું સ્વરૂપ વિરોધી છે, પણ એક
એ પ્રકારલેહો છે. ૩. અનાહત—આપમેળે થતો. ૮. જલપ્રસર—પાણીનો વિસ્તાર.

અનસ્ત ધ્રુવને [૨૫]

(૫૫૫)

અનસ્ત ધ્રુવ હે સમસ્તજગદ્યેય ! તારા ભણી
વહે સહુ ય વેગથી નજર આર્દ્ર માંડી ઘણી,
ભલે નવ કળાય ક્યાં ય શુચિજ્યોત તારાકણી.

સરે સતત હોડલાં અગમ પ્રાન્તવિસ્તારમાં,
સઢો ફફડતા રહે ભરતીઓટના તાનમાં,
સુકાન સહુ ડોલતાં, તુતક પે તુફાનો ઘણાં.

અનેક ઉછળે, રમે, કંઈ અગાધ ગતે ઢળે,
તથાપિ તલપૂર ના ક્યહોં ય સ્થાન ખાલી રહે,
ધમાલ ધપવા તણી જ ણસ વીચિવીચી વહે.

અનન્તદિશકાળના કુહરમાં પ્રવાસે પળ્યા
નથી જ વિરમ્યા, નહિ વિરમશે કદી કાફલા,
વિનાશ મહીંથી વિકાસ વિતરંત જીવનકલા.

અનસ્ત ધ્રુવ ! આંગશે અચિત આખરે નાવડાં,
લગીર મલકાવી દે કનકતેજ તારાં વડાં.

૧૯૪૨

હે અવિનાશી સ્થિત તત્ત્વ ! તું જ સમસ્ત જગતનું ધ્યેય છે. તને કળ્યા વિના પણ આખું વિશ્વ તારા
ભણી વહે છે. માર્ગમાં કેંકનો નાશ થાય છે, પણ તેમનું સ્થાન તરત પુરાઈ જાય છે, કારણ કે વિનાશ-
માંથી જ વિકાસ સાધી રહેવો એવી જીવનની અનન્ય કલા છે. સરે ચડેલાં આ નાવડાં તને આંખી
લેશે—તારું રહસ્ય બુદ્ધિગમ્ય કરશે. તો પછી તારું ~~સ્વર્ગ~~ ~~મલકાવી જ દે ને~~—આપ મેળે
જ રહસ્ય ખોલી દે ને ?